

ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΚΟΡΙΝΘΟΥ- ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ

Ιουλία Μαλαμίτση

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Διδρυματικού Προγράμματος
«Διαχείριση Μνημείων: Αρχαιολογία, Πόλη,
Αρχιτεκτονική»

Ίδρυμα εκπόνησης: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών.

Τμήμα: Ιστορίας – Αρχαιολογίας.

Π.Μ.Σ.: Διδρυματικό Πρόγραμμα «Διαχείριση Μνημείων:
Αρχαιολογία, Πόλη, Αρχιτεκτονική»

Επόπτης: κ. Βασίλειος Λαμπρινουδάκης, ομότιμος Καθηγητής
Κλασικής Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Επιτροπή εξέτασης: κ. Βασίλειος Γκανιάτσας, Καθηγητής Σχολής
Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ,

κ. Βασίλειος Λαμπρινουδάκης, ομότιμος Καθηγητής Κλασικής
Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ,

κ. Τάκης Μαστραντώνης, Διδάκτωρ Τμήματος Πολιτισμικής
Επικοινωνίας και Τεχνολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	
1. Θεουργική Ιατρική, η Λατρεία του Ασκληπιού.....	
2. Γενικά Περί Ασκληπιείων	
3. Γενικά περί του Ασκληπιείου της Κορίνθου	
3.1. Γεωγραφικό πλαίσιο	
3.2. Ανασκαφή Ασκληπιείου Κορίνθου	
3.3. Ιστορικό πλαίσιο Ασκληπιείου Κορίνθου.....	
3.3.1 Η λατρεία του Ασκληπιού στην Κόρινθο	
3.3.2 Τελετουργικό Εγκοίμησης.....	
3.4. Ο Αρχαιολογικός χώρος κατά την πρώιμη χριστιανική περίοδο.....	
4. Αρχιτεκτονικά Κατάλοιπα του Ασκληπιείου Κορίνθου.....	
4.1. Το Πρώιμο Τέμενος	
4.1.1 Ο Πρώιμος Ναός.....	
4.1.2 Ο Οίκος	
4.1.3 Ορθογώνιο Λάξευμα και πηγάδια.....	
4.2. Ο Περίβολος του Ασκληπιού και το Κοίλωμα της Λέρνας	
4.2.1. Είσοδος και Ανατολικό Σύνορο.....	
4.2.2. Ο Βωμός και το Κυτίο Προσφορών.....	
4.2.3. Ο ναός του Ασκληπιού.....	
4.2.4. Το Άβατον.....	
4.2.5. Ευρήματα Λέρνας.....	
5. Αφιερώματα και λοιπά αντικείμενα	
6. Προτάσεις ολοκληρωμένης διαχείρισης του Ασκληπιείου της Κορίνθου.....	
6.1. Σκεπτικό.....	
6.2. Προτάσεις	
6.3. Υπόμνημα για ερμηνεία των QRC	
Ελληνική βιβλιογραφία.....	
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	
Πηγές.....	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα μελέτη συνιστά την διπλωματική εργασία στα πλαίσια του Διιδρυματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Διαχείριση Μνημείων, Αρχαιολογία, Πόλη, Αρχιτεκτονική». Θα γίνει αρχικά αναφορά στην Θεουργική Ιατρική και στα Ασκληπιεία γενικά. Θα ακολουθήσει το γεωγραφικό και ιστορικό πλαίσιο του Ασκληπιείου Κορίνθου και αναλυτική περιγραφή των αρχαιολογικών καταλοίπων κατά χώραν. Τέλος θα αναλυθούν κάποιες προτάσεις ανάδειξης του Ασκληπιείου αλλά και ολοκληρωμένης διαχείρισης του χώρου και ταυτόχρονα σύνδεσής του με το λοιπό περιβάλλον της Αρχαίας Κορίνθου.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους δασκάλους μου κυρίους Βασίλη Λαμπρινουδάκη, ομότιμο Καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ και Βασίλη Γκανιάτσα Καθηγητή της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ, την κυρία Λίνα Μενδώνη, Κλασική Αρχαιολόγο, Κύρια Ερευνήτρια του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του ΕΙΕ και Υπουργό Πολιτισμού και Αθλητισμού, τον κύριο Τάκη Μαστραντώνη, Διδάκτορα Πανεπιστημίου Αιγαίου του Τμήματος Πολιτισμικής Τεχνολογίας και Επικοινωνίας και τον κύριο Διονύση Μουρελάτο, Διδάκτορα Βυζαντινής Αρχαιολογίας για την καθοδήγηση και συνδρομή τους στην εκπόνηση αυτής της μελέτης.

1. ΘΕΟΥΡΓΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ-Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ

Η νόσος συνδέθηκε από αρχαιοτάτων χρόνων με την θρησκεία και με την ιατρική¹. Η νόσος είτε ως ατομική ασθένεια είτε ως λοιμός δηλ. επιδημία συνδεόμενη με την θρησκεία εξέφραζε την πεποίθηση για τον υπερβατικό χαρακτήρα της, λόγω άγνοιας των αιτίων της και του φόβου που αυτή προκαλούσε. Από τα πολύ πρώιμα στάδια του ο άνθρωπος λόγω της αδυναμίας του να αντιμετωπίσει την νόσο την θεώρησε ως τιμωρία σταλμένη από τους θεούς, οι οποίοι και μόνοι θα μπορούσαν να την θεραπεύσουν. Ο αρχαίος ελληνικός μύθος διαπνέεται από την άποψη της θρησκευτικής προέλευσης της νόσου, όπως όμως και η καθημερινή πραγματικότητα στην αρχαία εποχή². Ο απλός κόσμος συμβουλευόταν τα μαντεία για το ποιόν θεό θα έπρεπε να εξευμενίσουν για να λήξει η ασθένειά τους³. Αντίθετα η αρχαία ιατρική ήταν φορέας ορθολογισμού, που με την επιστημονική παρατήρηση και την χρήση της λογικής προσπαθούσε να κατανοήσει τις αιτίες των ασθενειών⁴ και να τις θεραπεύσει αποτελεσματικά⁵.

Στα ομηρικά έπη η νόσος αναφέρεται ως θείκη τιμωρία που εξαπολύεται από τον Δία⁶, τον Απόλλωνα⁷ ή άλλο θεό⁸ και αίρεται από τους ίδιους τους θεούς με δεήσεις και θυσίες των ασθενούντων και των συγγενών τους. Εντούτοις στα ομηρικά έπη υπάρχει ακριβής ανατομική περιγραφή των τραυμάτων των πολεμιστών και του τρόπου περιποίησής τους, σε βαθμό που κάποιοι ερευνητές πιθανολόγησαν ότι ο Όμηρος ήταν στρατιωτικός γιατρός. Εξάλλου ο γιός του Ασκληπιού Μαχάων αναφέρεται ως έμπειρος χειρουργός που αντιμετωπίζει τα πολεμικά τραύματα των Αχαιών. Είναι πιθανό η θεοποίηση της ιατρικής γνώσης και πρακτικής να οδήγησε στην μυθοποίηση των προσώπων που την ασκούσαν. Ο Ασκληπιός ήταν βασιλιάς της Τρίκκης

¹ Λασκαράτος 2012 23-282

² Λαμπρινουδάκης Β. Θεουργική Ιατρική στο Ίασις, Υγεία, Νόσος, Θεραπεία από τον Όμηρο στον Γαληνό, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού Αθήνα 2014

³ Parke 1967, App. I, 3 on health Nr 13

⁴ Nutton 2004, 37-272

⁵ Marketos Poulakou-Rebelakou 1995 Przegł Lek 52:612-614

⁶ Οδύσσεια ι 142

⁷ Ιλιάς Α 10

⁸ Οδύσσεια ε 396

στη Θεσσαλία αλλά με τα χρόνια κατέληξε να λατρεύεται ως θεός της Ιατρικής στην αρχαία Ελλάδα ιδιαίτερα μετά τον 5^ο αιώνα π.Χ.⁹.

Από την άλλη μεριά η λέξη ιατρός απαντά ως i-ja-te δηλ. ιητήρ σε πλήρη πινακίδα της Γραμμικής γραφής Β' των μυκηναϊκών χρόνων των τελών του 13^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁰ Ο i-ja-te θα έπρεπε μάλλον να ήταν ανώτερος θεραπευτής των ανακτόρων της Πύλου υπεράνω λαϊκών θεραπευτών, που είναι βέβαιο ότι θα υπήρχαν¹¹. Παράλληλα με την θεουργική ιατρική στην αρχαία Ελλάδα αναπτύσσεται η επιστημονική ιατρική με αρχικούς εκπροσώπους τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους, μερικοί εκ των οποίων ήταν ιατροί, και μετέπειτα με τον Ιπποκράτη¹². Αυτοί θα προσπαθήσουν να απεμπλέξουν την νόσο από τα θειικά στοιχεία, θέτουν τις βάσεις της επιστημονικής ιατρικής και αποτελούν το πρότυπο για τους ιατρούς της ελληνικής και μετέπειτα ρωμαϊκής αρχαιότητας.

Κατά τον Όμηρο, τον Ησίοδο (8^{ος}-7^{ος} αι. π.Χ) αλλά και τον Σόλωνα (6^{ος} αι π.Χ.) ως θείος ιατρός αναφέρεται ο Παιήων ή Παιάν που γνώριζε τα βάλσαμα για τα πάντα, ιατρομάντις κατά τον Ευριπίδη στους Δελφούς, φερόμενος ως γιός του Ασκληπιού¹³ και συλλατρευόμενος ως Απόλλων Παιών στον βωμό του θεραπευτικού ιερού του Αμφιαράου¹⁴. Από τον 5^ο π.Χ. αιώνα εμφανίζεται δυναμικά ως θεραπευτής θεός ο Ασκληπιός, με χθόνια χαρακτηριστικά και δύναμη αθανασίας, γιός του θεού Απόλλωνα και θνητής της Κορωνίδας¹⁵ μαζί με την οικογένεια του τους γιούς Ποδαλείριο και Μαχάωνα και τις κόρες του Αίγλη, Υγεία, Πανάκεια, Ιασώ και Ακεσώ που όλοι είχαν θεραπευτικές ιδιότητες. Ιερά ζώα του Ασκληπιού ήταν κυρίως το φίδι, ως ανανεούμενο κάθε χρόνο αλλάζοντας το φιδοπουκάμισο και συμβόλιζε τον ζωοδότη θεό. Επίσης ιερά ζώα ήταν ο πετεινός, ο σκύλος και η κατσικά.

Εκτός από την λατρεία των θεραπευτών θεών η θεουργική ιατρική είχε επιπλέον τις μαγικο-θρησκευτικές πρακτικές, την χρήση περιάπτων (φυλαχτών), τα τελετουργικά δείπνα και την εγκοίμηση. Τα τελετουργικά

⁹ Σταμπολίδης Ν. Πρόλογος στο Ίασις, Υγεία, Νόσος, Θεραπεία από τον Όμηρο στον Γαληνό Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού Αθήνα 2014

¹⁰ Chadwick J. and Ventris M, 1973 *Documents in Mycenaean Greek*

¹¹ Σταμπολίδης Ν. Πρόλογος στο Ίασις, Υγεία, Νόσος, Θεραπεία από τον Όμηρο στον Γαληνό

¹² Kirke-Raven 1957, 307-313, 320-361, Jouanna 1992, 442-452

¹³ Jouanna 2011, 225

¹⁴ Jouanna 2011, 225-226

¹⁵ Jouanna 2011, 226-228, Walton 2007, Καλαντζής-Λασκαράτος 2003

δείπνα ήταν θυσία ζώου προς εξευμενισμό του θεού και κλήση του θεού για συμμετοχή στην κατανάλωση του σφαγιασθέντος ζώου (θεοξένεια), το οποίο μαγικά ήταν φορέας ανανεωτικής δύναμης, προερχόμενης από τον θεό¹⁶. Αυτό ήταν ένα ένα είδος κοινωνίας με το θείο προς απόκτηση θεϊκών ιδιοτήτων, όπως η αντίσταση στην ασθένεια και η μακαριότητα. Τέλος η εγκοίμηση ήταν ο ύπνος του ασθενούς στο Άβατον ή Εγκοιμητήριο, όπου δεν είχαν πρόσβαση οι μη ασθενείς-ικέτες του θεού. Κατά την διάρκεια του ύπνου ο θεός εμφανιζόταν στο όνειρο του ασθενούς και τον θέραπευε με τα χέρια ή του έδινε φάρμακο, ή την θεραπεία αναλάμβανε ιερό ζώο συνήθως φίδι. Ο ασθενής-ικέτης είχε προετοιμαστεί για την εγκοίμηση με καθαρτικό λουτρό (λουτρόν Ασκληπιού)¹⁷, προσευχές, νηστεία και άσκηση. Η εγκοίμηση παραπέμπει στον μύθο του Ασκληπιού που κατακεραυνώθηκε από τον Δία, καταδικάστηκε σε παραμονή στον Κάτω Κόσμο αλλά με παρέμβαση του πατέρα του Απόλλωνα συνέχισε από εκεί την θεραπεία των ανθρώπων. Ο ύπνος είναι προσωρινός θάνατος. Με την ύπνωση στο ιερό ο ασθενής σε επαφή με την γη πάνω στο δέρμα του θυσιασθέντος ζώου- υποκαταστάτου του θεού- πραγματοποιούσε μίμηση θανάτου του ασθενούντος σώματός του και αναγέννησής του μετά την αφύπνιση.

¹⁶ Gill 1991, 13

¹⁷ Π. Καββαδίας ΠΑΕ 1905, 48-51, Lambrinouidakis 2002,219-220

2. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΑΣΚΛΗΠΕΙΩΝ

Τα Ασκληπιεία στην Αρχαιότητα δεν ήταν μόνο λατρευτικά αλλά και κέντρα παροχής ιατρικών υπηρεσιών. Ήταν περισσότερα από 300 σκορπισμένα στον τότε γνωστό κόσμο, εκ των οποίων τα γνωστότερα και μεγαλύτερα ήταν της Τρίκκης, της Επιδαύρου, της νήσου Κω, των Αθηνών, της Κορίνθου και της Περγάμου. Πληροφορίες για τα μεγαλύτερα Ασκληπιεία αντλούμε αφενός από τα αρχαιολογικά ευρήματα αφετέρου από αρχαίες γραμματειακές πηγές, όπως αναφορές του Πausανία, του Στράβωνα, του Πλουτάρχου, του Λουκιανού από τα Σαμόσατα κ. α. αλλά και από την κωμωδία του Αριστοφάνη «Πλούτος»¹⁸.

Οι τοποθεσίες που επιλέγονταν για την ανέγερση των κτηριακών εγκαταστάσεων των Ασκληπιείων ήταν εξαιρετικού φυσικού κάλλους, πλούσιας βλάστησης, με πηγές ενίοτε θερμές και ιδανικές κλιματικές συνθήκες. Εκτός από τα κτήρια τα σχετιζόμενα με το Ασκληπιείο που ήταν αφιερωμένα στη λατρεία και την παροχή ιατρικών υπηρεσιών, δηλ. τον ναό, τον βωμό και το εγκοιμητήριο, υπήρχαν και άλλα οικοδομήματα όπως παρακείμενα θέατρα, ωδεία, βιβλιοθήκες, γυμνάσια και ιπποδρόμια που σκοπό είχαν τόσο την ψυχαγωγία όσο και την άθληση των ασθενών-προσκυνητών. Οι επισκέπτες των Ασκληπιείων εκτός της ειδικής θεραπείας που ελάμβαναν και της συμμετοχής τους σε θρησκευτικές τελετές ψυχαγωγούντο με θεάματα, μουσική και αγώνες. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι θεραπείες για τις σωματικές παθήσεις, βασισμένες σε εμπειρικές μεθόδους αλλά και στην σύγχρονη ορθολογική Ιπποκρατική και Κνιδία Ιατρική¹⁹ σε συνδυασμό με το αναγεννητικό περιβάλλον και τις προσφερόμενες δράσεις είχαν ολιστική προσέγγιση. Η εμπειρία της παραμονής ενός ασθενούς σε Ασκληπιείο στόχευε στην ψυχοσωματική του βελτίωση με την βοήθεια ενεργοποίησης των εγγενών αυτοθεραπευτικών του μηχανισμών²⁰.

Το πόσο σύγχρονη είναι η σύλληψη των Ασκληπιείων με την ολιστική θεραπευτική προσέγγιση το αποδεικνύει η επιστημονική κοινότητα διαρκώς

¹⁸ Σταυρόπουλος Σ.Γ. Τα Ασκληπιεία της Πελοποννήσου, εκδ. Αίολος Αθήνα 2000

¹⁹ Marketos SG, Poulakou-Rebelakou E. Traditional medicine in ancient Greece (co-existence of Asclepian art and Hippocratic medicine) Przegł Lek 1995, 52:612-614

²⁰ Χριστοπούλου-Αλετρά Ε., Τόγια Α., Βαρλάμη Χ. Το «έξυπνο» Ασκληπιείο Μία ολιστική θεραπευτική προσέγγιση, Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής 2010, 27(2):259-263

υπό το φως των σύγχρονων δεδομένων, ότι δηλ. το διαμορφωμένο περιβάλλον επιδρά σε σημαντικό βαθμό στην υγεία του ανθρώπου, όπως αυτή ορίζεται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας ως σωματική, ψυχική και κοινωνική ευεξία. Ειδικότερα στην περίπτωση των νοσοκομείων, εντός των οποίων ο άνθρωπος βρίσκεται στην πλέον ευαίσθητη και ευάλωτη κατάσταση του, το περιβάλλον έχει ακόμη πιο μεγάλη επίδραση, επηρεάζοντας τα επίπεδα stress, το αίσθημα άνεσης και ασφάλειας, την ανάγκη για λήψη αναλγητικών φαρμάκων και το χρόνο παραμονής των ασθενών στο νοσοκομείο. Αντίστοιχες ευεργετικές επιδράσεις έχει ο σύγχρονος στοιχειοθετημένος νοσοκομειακός σχεδιασμός στο προσωπικό των νοσοκομείων όσον αφορά στην παραγωγικότητα, την συγκέντρωση, την μείωση των ιατρικών λαθών κ.λ.π. Γι' αυτό το νοσοκομείο με γνώμονα το «ευ ζειν» θα πρέπει να έχει σχεδιασμό κατ' εξοχήν ανθρωποκεντρικό, εξασφαλίζοντας τόσο την θεραπεία όσο και την ψυχολογική υποστήριξη των ασθενών²¹.

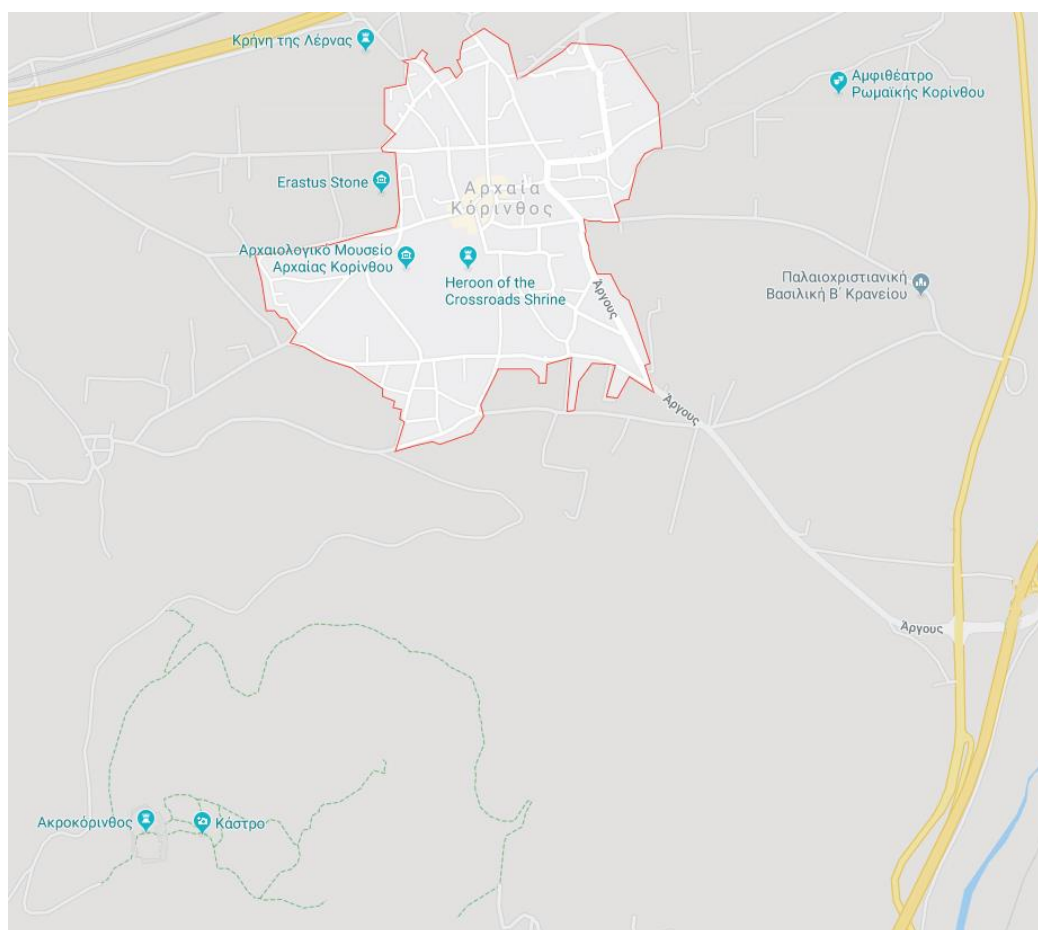
²¹ Σκλάβου Ε, Τζουβαδάκης Ι. Θεραπευτικό περιβάλλον και στοιχειοθετημένος σχεδιασμός* Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής 2012;29(2):154-161

3. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

3.1. Γεωγραφικό πλαίσιο

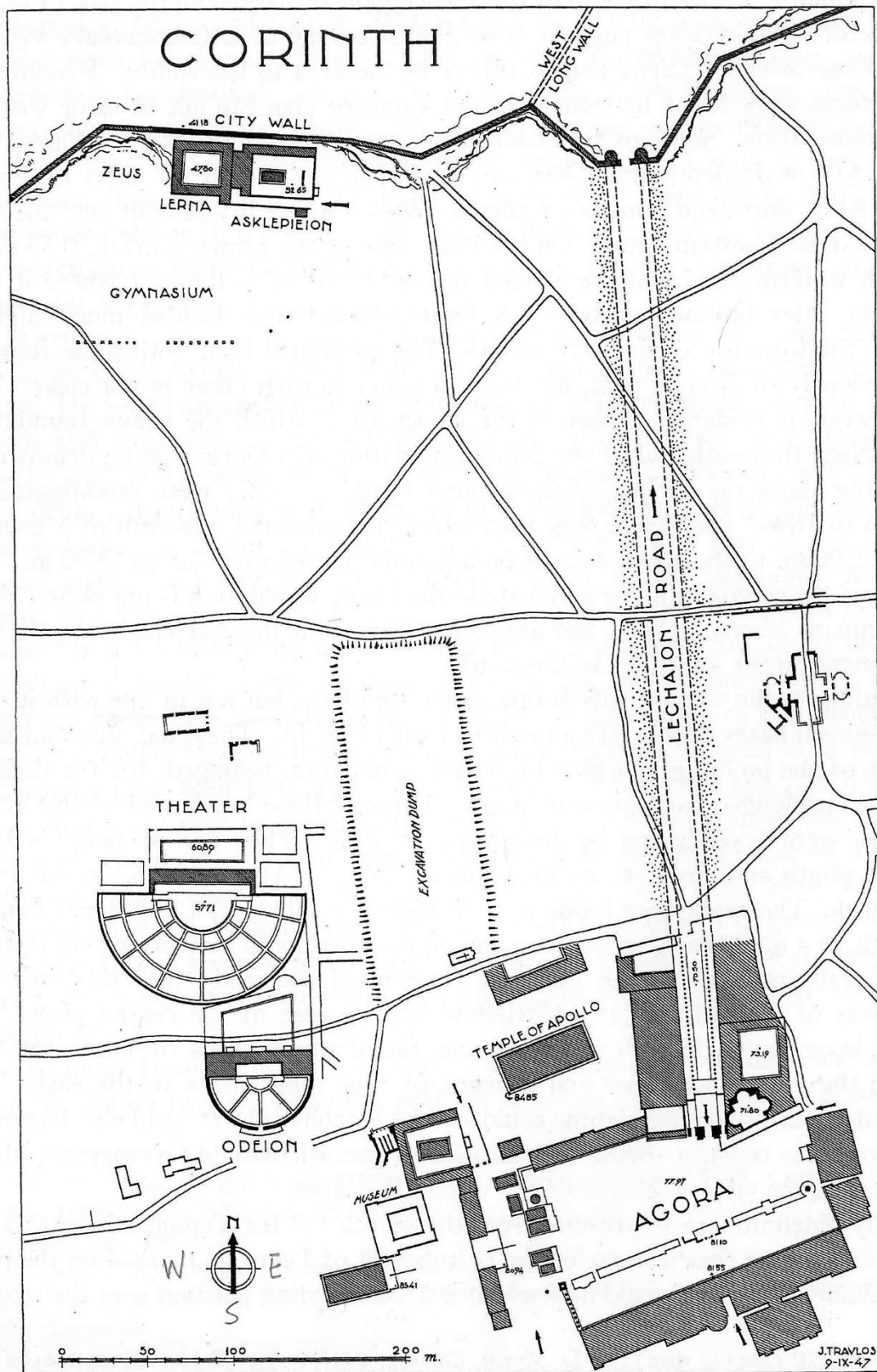
Η αρχαία Κόρινθος είχε κτιστεί πάνω σε δύο υψίπεδα στις βόρειες υπώρειες του Ακροκορίνθου. Στο υψηλότερο υψίπεδο ήταν το κέντρο της πόλης κατά την ελληνική αλλά και την ρωμαϊκή περίοδο. Το χαμηλότερο υψίπεδο εκτείνεται βόρεια και καταλήγει απότομα στην πεδιάδα της ακτής του Κορινθιακού Κόλπου. Το Ασκληπιείο της Αρχαίας Κορίνθου ήταν κτισμένο πάνω σε λοφίσκο του χαμηλοτέρου υψιπέδου, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πλούταρχος για ανάλογες δομές «σε καθαρό μέρος επί υψηλού εδάφους»²² εντός των τειχών και σε 450 μ. απόσταση βορείως του λόφου του ναού του Απόλλωνος (Χάρτης 1, Εικ. 1).

Χάρτης 1: Αρχαία Κόρινθος και Ακροκόρινθος (Google maps)

²² Πλούταρχος Quaestiones Romanae, 94

Εικ.1: Μνημεία της Αρχαίας Κορίνθου με το Ασκληπιείο και την Λέρνα βόρεια των υπολοίπων (Roebuck C. The Asklepieion and Lerna in Corinth 1951)

Δυτικά και σε μικρή απόσταση υπήρχε η πηγή της Λέρνας, η οποία αργότερα εξελίχθηκε στο Κέντρο Αναψυχής της Λέρνας.

3.2. Ανασκαφή Ασκληπιείου Κορίνθου

Το Ασκληπιείο της Κορίνθου ανεσκάφη τον 20^ο αιώνα από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα. Συγκεκριμένα η ανασκαφή του Ασκληπιείου Κορίνθου και του Κέντρου Αναψυχής της Λέρνας διενεργήθηκε τα έτη 1929 έως 1934 υπό την διεύθυνση του καθηγητή F.J. De Waele του Πανεπιστημίου του Nijmegen της Ολλανδίας κατά την περίοδο που ήταν προσαρτημένος στο προσωπικό της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα. Ο καθηγητής F.J. De Waele δεν κατόρθωσε να δημοσιεύσει το υλικό του πριν τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και επιπλέον λόγω απώλειας απεικονιστικού υλικού και σημειώσεων του κατά την καταστροφή της πόλης του Nijmegen, προσεκλήθη το 1946 ο αρχαιολόγος C. Roebuck από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα να επαναμελετήσει τον αρχαιολογικό χώρο και να ολοκληρώσει την δημοσίευση για το Ασκληπιείο της Κορίνθου. Η δημοσίευση βασισμένη στις ανασκαφές και αρχικές μελέτες του καθηγητή F.J. De Waele και με την σύμφωνη γνώμη του τελευταίου περιλαμβάνεται στον τόμο XIV της σειράς *Corinth, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey 1951*²³.

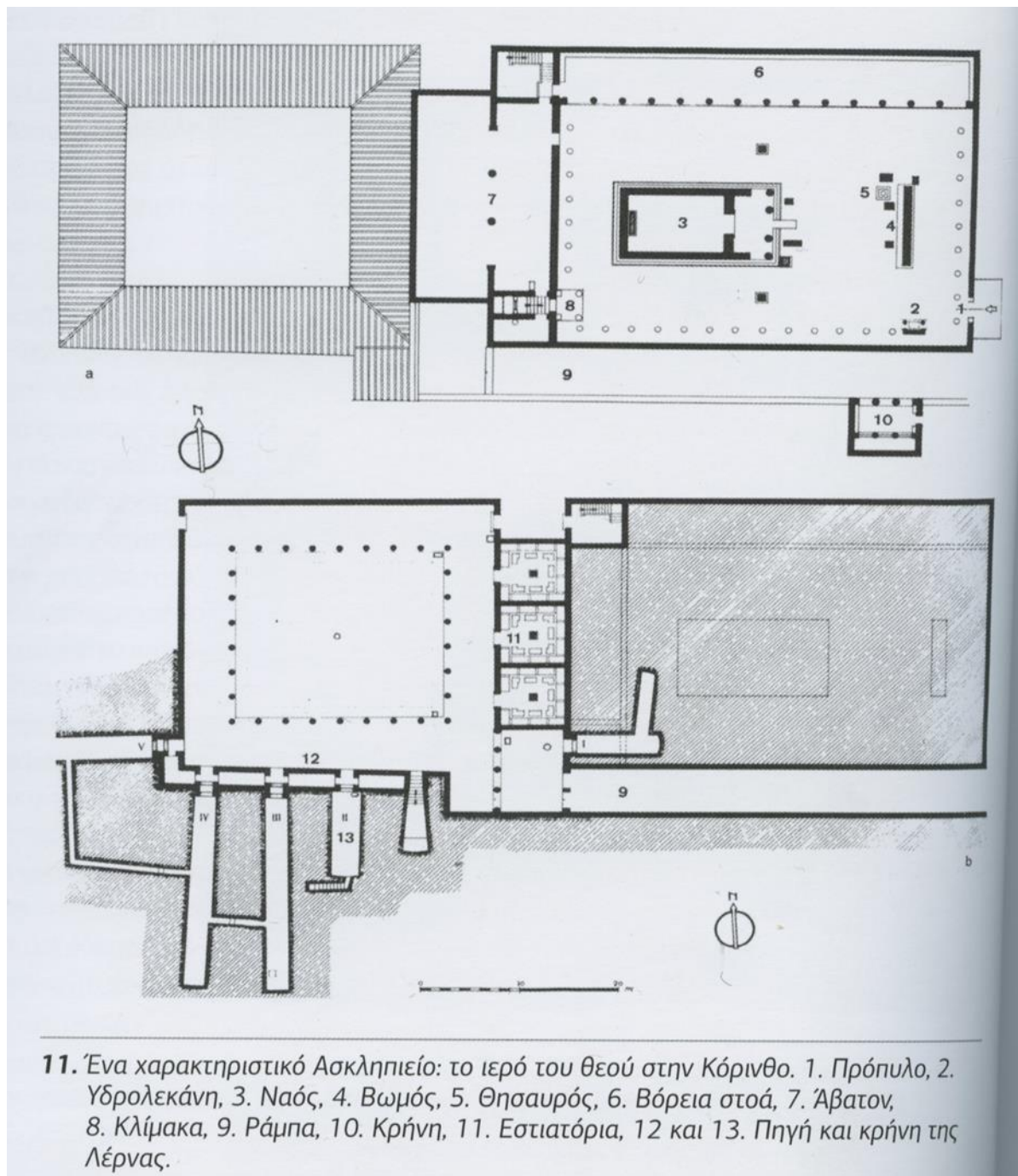
3.3 Ιστορικό πλαίσιο Ασκληπιείου Κορίνθου-Λέρνας

Η λατρεία του Ασκληπιού έφθασε στην ακμή της κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους και γι' αυτό οι Κορίνθιοι επεξέτειναν το ιερό που ήταν αφιερωμένο στον θεραπευτή θεό. Η ζωή του Ασκληπιείου διήρκεσε άνω των 800 ετών, ήτοι από τον όψιμο 5ο αιώνα π.Χ. μέχρι την τελική καταστροφή του κατά τον όψιμο 4ο αιώνα μ.Χ. Η ανάδειξη των ευρημάτων του ιερού του Ασκληπιού και της κοιλάδας της Λέρνας από την Αμερικανική Σχολή αφορά την ελληνοιστική

²³ Carl Roebuck, Preface, *The Asklepieion and Lerna Volume XIV*, in *Corinth, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey 1951*

φάση, διότι αυτή η φάση έχει τις περισσότερες αξίες ως τεχνολογικό αλλά και καλλιτεχνικό επίτευγμα της ελληνιστικής εποχής (αρχαιολογική, ιστορική, επιστημονική-τεχνική, αισθητική, καλλιτεχνική, συμβολική και χρήσεως) (Εικ. 2).

Εικ. 2: Σχεδιαστική αναπαράσταση του Ασκληπιείου Κορίνθου και Λέρνας, όπως ήταν κατά την ελληνιστική περίοδο (Λαμπρινουδάκης Β. 2014 στο Ιασις Σταμπολίδη-Τασούλα)

3.3.1. Η λατρεία του Ασκληπιού στην Κόρινθο

Ο Πausanίας κάνει μια σύντομη αναφορά του Ασκληπιείου της Κορίνθου, χωρίς να διευκρινίζεται εάν το επισκέφθηκε ή όχι²⁴. Δεν υπάρχει αναφορά στο Ασκληπιείο της Κορίνθου σε άλλο συγγραφέα της Αρχαιότητας, τα δε επιγραφικά δεδομένα είναι εξαιρετικά πενιχρά από την άποψη της ταυτοποίησης του συγκεκριμένου ιερού με Ασκληπιείο. Οι λοιπές αποδείξεις είναι αρχαιολογικές. Έχουμε τα κτηριακά κατάλοιπα κυρίως ελληνιστικής περιόδου, ενώ των προηγούμενων περιόδων τα κτηριακά κατάλοιπα είναι ελάχιστα. Αντίθετα αφιερώματα της ελληνιστικής περιόδου πρακτικά δεν είναι διακριτά, ενώ τα αφιερώματα προηγούμενων περιόδων είναι πολλά. Όσον αφορά στην ρωμαϊκή περίοδο η γνώση μας για τα κτήρια είναι ακόμη φτωχότερη. Το αρχαιότερο αφιέρωμα φέρει την καταγραφή του ονόματος του Απόλλωνα στο χείλος ενός κρατήρα του δευτέρου τετάρτου του 6^{ου} π.Χ. αιώνα (Εικ. 11), αλλά η συμπαρευρισκόμενη κεραμεική είναι περίπου του 600-540 π.Χ. (Εικ. 12). Λόγω της σπανιότητας οστράκων πρωτοκορινθιακών και πρώιμων κορινθιακών συμπεραίνεται ότι η λατρεία πρέπει να ξεκίνησε μετά το 600 π.Χ. και δεν αφορούσε αρχικά τον Ασκληπιό αλλά τον Απόλλωνα²⁵. Φαίνεται πιθανό η λατρεία του Ασκληπιού να συνδυάστηκε τόσο στην Επίδαυρο όσο και σε άλλα μέρη αρχικά με εκείνη του Απόλλωνα ως θεραπευτή, δεδομένου μάλιστα ότι ο μύθος τον ήθελε γιό του Απόλλωνα²⁶. Από την Επίδαυρο η λατρεία του Ασκληπιού εξαπλώθηκε σε άλλα μέρη τα τέλη του 5^{ου}, τον 4^ο και ίσως και σε μεταγενέστερο αιώνα. Στην Ρώμη η λατρεία του Ασκληπιού καθιερώθηκε το 292 π.Χ., ενώ στην Κω στον 4^ο αιώνα.

Στην αρχαϊκή περίοδο στην Κόρινθο λατρευόταν ο Απόλλωνας ως θεραπευτής θεός, άγνωστο με ποιο επίθετο κατά τον 5^ο αιώνα. Κατά τα τέλη του 5^{ου} αιώνα η λατρεία του Ασκληπιού έγινε δημοφιλής στην Κόρινθο, προερχόμενη πιθανότατα από την Επίδαυρο, όπως αυτό αναγνωρίζεται από τα πολλά αφιερώματα. Φαίνεται αρχικά ότι οι δύο λατρείες συνυπήρξαν αλλά

²⁴ Πausanίας II, 4.5

²⁵ Carl Roebuck, The cult of Asklepios in Corinth in *The Asklepieion and Lerna* Volume XIV p.p. 152-153, Corinth, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey 1951

²⁶ Edelstein E&L 1945.p. 99 note 32; Thraemer (Pauly-Wissowa, R.E.II, 1655 δίνει μέρος του καταλόγου)

ότι σταδιακά εξέλιπε η λατρεία του Απόλλωνα, ώστε ο Πausanίας τον 2^ο μ.Χ. αιώνα να μην αναφερθεί παρά μόνο στην λατρεία του Ασκληπιού. Είναι πολύ πιθανό ο Ασκληπιός τους κλασικούς χρόνους να λατρευόταν εντός του Οίκου του λατρευτικού περιβόλου, ενώ στην Επίδαυρο και την Κω αρχικά του είχε αποδοθεί μόνο ένας βωμός²⁷. Η λατρεία του Ασκληπιού δεν ήλθε μόνη της στην Κόρινθο, συνοδεύτηκε από την συλλατρεία των γιών του Ποδαλείριου και Μαχάονα²⁸, ενώ κατά τα ρωμαϊκά χρόνια, όπως αναφέρει ο Πausanίας, υπήρχε λατρευτικό άγαλμα της Υγιείας όπως και του Ασκληπιού²⁹. Κατά την ίδια περίοδο χρονολογούνται δύο αποσπασματικές επιγραφές, εκ των οποίων η μία συνδέει γιατρό με την λατρεία στο ιερό³⁰.

Στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο οι κυρίως μαρτυρίες είναι κτηριακές. Στην ελληνιστική περίοδο το ιερό έφθασε σε μεγάλη άνθηση με κτίσιμο του κρηναίου οικοδομήματος και των κιονοστοιχιών του λατρευτικού περιβόλου. Ενώ τα μαρμάρια και χάλκινα αφιερώματα πρέπει να λεηλατήθηκαν κατά την μεγάλη καταστροφή της πόλης το 146 π.Χ. τα πήλινα αφιερώματα πρέπει να καταστράφηκαν και να θάφτηκαν, κάπου εκτός του χώρου της ανασκαφής, κατά την αποκατάσταση του χώρου στην ρωμαϊκή περίοδο³¹.

Ήδη κατά την πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο ο ναός αποκαταστάθηκε στον ίδιο χώρο και ταυτόχρονα χτίστηκε ένα κτήριο πάνω από την αρχική ράμπα που οδηγούσε στην Λέρνα, με πολλούς μικρούς χώρους πιθανόν δωμάτια για τους επισκέπτες, αποκόπτοντας την επαφή με το κρηναίο οικοδόμημα της Λέρνας, η οποία και έγινε αυτόνομο κέντρο αναψυχής.

3.3.2. Τελετουργικό Εγκοίμησης

Δεδομένης της απουσίας γραμματειακών ή επιγραφικών μαρτυριών για την λατρεία και τις θεραπευτικές πρακτικές του Ασκληπιείου της Κορίνθου, και λόγω της ανυπαρξίας ιδιαιτέρων σχολίων πιθανολογούμε ότι και στην Κόρινθο

²⁷ Edelstein op. Cit. p. 99 note 32 ; Herzog and Schazmann, Kos I, p. 75

²⁸ Edelstein op. Cit pp 19-20

²⁹ Πausanίας II, 4, 5

³⁰ Cor. Ins.1035 και 1134, plate 65-3, Cor Ins 1040 plate 65-4

³¹ Carl Roebuck, The cult of Asklepios in Corinth in The Asklepieion and Lerna Volume XIV p.p. 154-155

θα ακολουθείτο το τυπικό των υπολοίπων Ασκληπιείων, εκτελούμενο από μία πλειάδα ιερέων αλλά και το υπεύθυνο προσωπικό για την θεραπευτική διαδικασία, τις τελετουργίες και τα λοιπά λατρευτικά και εορταστικά έθιμα. Στον «Πλούτο» του Αριστοφάνη (στίχοι 653-747)³² και στους «Ιερούς Λόγους» του Αίλιου Αριστείδη³³ περιγράφονται γλαφυρά τα τεκταινόμενα εντός των Ασκληπιείων, ιδιαίτερα όσον αφορά στην εγκοίμηση. Μέρος του τελετουργικού της εγκοίμησης διασώζεται σε επιγραφή από την Πέργαμο³⁴.

Τρεις βασικά ήταν οι διαδικασίες που έπρεπε να ακολουθήσει ο ασθενής, η θυσία στον θεό, η κάθαρση με λουτρό και η εγκοίμηση δηλ. η διανυκτέρευση στο Άβατον ή Εγκοιμητήριο. Οι προσκυνητές-ασθενείς μετά την άφιξή τους στο ιερό υποβάλλονταν σε κάποιες προκαταρκτικές ετοιμασίες ήτοι κάθαρση, άσκηση, μασάζ και νηστεία. Οι θεραπευτικές μέθοδοι συνίσταντο σε χορήγηση φυσικών φαρμάκων-βοτάνων αλλά και διενέργεια απλών χειρουργικών επεμβάσεων, ακολουθούσαν δε την Ιπποκρατική ή Κνιδία Ιατρική. Πάντως οι θεραπείες καλύπτονταν από πέπλο μυστηρίου, ώστε να πεισθεί ο ασθενής ότι η θεραπεία του ήταν αποτέλεσμα της επίδρασης του θεού, σύμφωνα με τις αρχές της θεουργικής ιατρικής³⁵.

Η πορεία ενός ασθενούς-προσκυνητή εντός του ιερού της Κορίνθου ήταν η εξής: Μετά την είσοδό του από ανατολικά και την τελετουργική νύψη προ της θυσίας στην ανατολική κρήνη, προέβαινε στη θυσία στον βωμό του θεού. Ακολουθούσε επίσκεψη στο ναό όπου υπήρχαν τα αγάλματα του Ασκληπιού και της Υγείας, κατόπιν έκανε λουτρό στην Αίθουσα Καθαρμών. Ακολουθούσε η εγκοίμηση εντός του Αβάτου. Η ύπνωση του ασθενούς γινόταν πιθανόν με την βοήθεια παραισθησιογόνων. Ο ασθενής έβλεπε όνειρα προγνωστικού χαρακτήρα ως προς την έκβαση της νόσου του. Συγκεκριμένα κατά την διάρκεια της νύχτας ο θεός τον επισκεπτόταν σε όνειρο για να τον θεραπεύσει ή να του υποδείξει κάποια φαρμακευτική ή άλλη θεραπεία με δίαιτα, λουτρά ή ασκήσεις. Οι θεραπευτικές πρακτικές αφορούσαν χορήγηση ή υπόδειξη εμπειρικών φαρμακευτικών ουσιών-βοτάνων αλλά και απλές χειρουργικές επεμβάσεις, όπως καταδεικνύουν και τα ευρήματα ιατρικών εργαλείων.

³² Edelstein op. cit. pp. 139-213

³³ A. Boulanger Aelius Aristide, Paris 1923 pp.111ff, Γ. Γιατρομανωλάκης Αίλιος Αριστείδης Ιεροί Λόγοι 2012

³⁴ Altertuemer von Pergamon VIII, 2, no. 264, L. Deubner, De Incubatione Giessen 1899

³⁵ Χριστοπούλου - Αλετρά, Ε. Εισαγωγή στην Ιπποκρατική Ιατρική Ειδικά θέματα, Ιατρικές Εκδόσεις Σιώκης Θεσσαλονίκη 2002

Το κοίλωμα της Λέρνας διέθετε ανοικτές κιονοστοιχίες για περπάτημα το οποίο ανήκε στις υποδεικνυόμενες ασκήσεις³⁶ και πρόσβαση στις δεξαμενές ύδατος. Στα εστιατόρια παρείχεται ειδική διαίτα για κάποιους ασθενείς ή κανονικά γεύματα για τους επισκέπτες³⁷.

3.4. Ο Αρχαιολογικός χώρος κατά την πρώιμη χριστιανική περίοδο

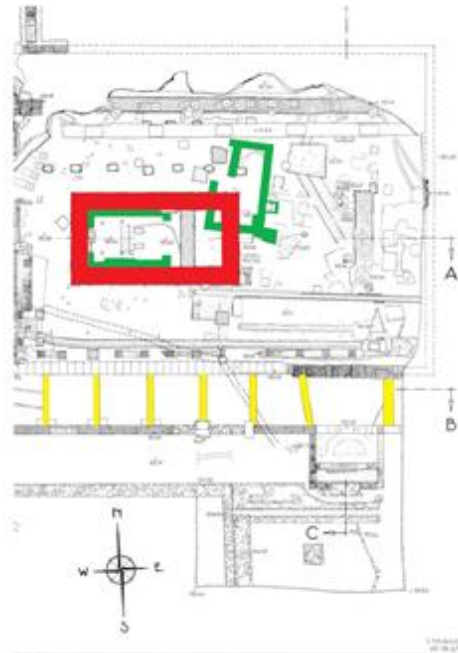
Το ιερό του Ασκληπιού και το Κέντρο Αναψυχής της Λέρνας καταστράφηκαν στα τέλη του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα. Τα περισσότερα τμήματα των οικοδομημάτων λεηλατήθηκαν. Πάνω στον λόφο του Ασκληπιείου συσσωρεύτηκε σωρός χαλασμάτων περίπου 0,70 μ βάθους με ενδιάμεσα στρώματα πυρκαγιάς. Το περιεχόμενο των χαλασμάτων ήταν κάποια μεγάλα κομμάτια οικοδομικού υλικού αλλά και λάμπες και πολλά νομίσματα περιόδου του Κωνσταντίνου Ι (306-337 μ.Χ.) μέχρι του Θεοδοσίου ΙΙ που ανέβηκε στον θρόνο το 408 μ.Χ. Τα περισσότερα νομίσματα που βρέθηκαν είχαν εκδοθεί μεταξύ 363-408 μ.Χ. Το κοίλωμα της Λέρνας γέμισε από χώμα με απορρίμματα, μάλλον επίτηδες και περιείχε οστά ζώων, λάμπες και νομίσματα περίπου της ίδιας εποχής με του λόφου (νομίσματα του Αρκαδίου, του Ονωρίου και του Θεοδοσίου ΙΙ). Την ίδια εποχή καταστράφηκαν το Γυμνάσιο, το Θέατρο και το Ωδείο με απομάκρυνση του οικοδομικού τους υλικού, μάλιστα των τελευταίων δύο οικοδομημάτων η καταστροφή αποδίδεται στους Βησιγόθους υπό τον Αλάριχο το 396 μ.Χ., πράγμα που ήταν χαριστική βολή για την πόλη με τις ειδωλολατρικές εορτές. Παρ' όλα αυτά η αγορά της Κορίνθου κατάφερε αργότερα να ανακάμψει³⁸. Μετά την καταστροφή η περιοχή απετέλεσε χριστιανικό νεκροταφείο, με αποφυγή ταφής νεκρών στην περιοχή όπου ήταν ο ειδωλολατρικός ναός. Φαίνεται πως το ναϊδριο στην Λέρνα δημιουργήθηκε τρεις αιώνες μετά, όταν πλέον είχε εξαλειφθεί η ανάμνηση του Ασκληπιού. Τα κελάρια του ρωμαϊκού κτηρίου γέμισαν με χώματα από το κατεστραμμένο Ασκληπιείο (Εικ. 4, 5).

³⁶ Marcus Aurelius, In Semet Ipsum V, 8

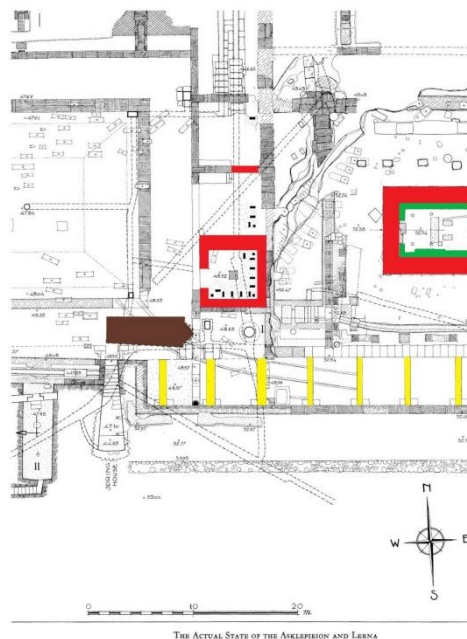
³⁷ Philostratus Vita Apoll., 1,9, Aelius Aristides, Oratio, XLIX, 28, Pliny H.N.XX, 264

³⁸ F.J. De Waele AJA XXXIV, 1930, p.435

Εικ. 3. Σχηματική απεικόνιση του Ιερού Περιβόλου του Ασκληπιείου με τις διαμορφώσεις των διαφόρων εποχών (πράσινο αρχαϊκή/κλασική εποχή, κόκκινο ελληνιστική, κίτρινο ρωμαϊκή, καφέ βυζαντινή)

Εικ. 4. Σχηματική απεικόνιση μερικώς Ασκληπιείου και Λέρνης με τις διαμορφώσεις των διαφόρων εποχών (πράσινο αρχαϊκή/κλασική εποχή, κόκκινο ελληνιστική, κίτρινο ρωμαϊκή, καφέ βυζαντινή)

4. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Η περιγραφή των αρχιτεκτονικών καταλοίπων μετά την ανασκαφή και ανάδειξη από την Αμερικανική Σχολή περιλαμβάνεται στον τόμο *The Asklepieion and Lerna Volume XIV, in Corinth, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey 1951* γραμμένο από τον Carl Roebuck. Η παρούσα εργασία αντλεί τις πληροφορίες για τα κατάλοιπα του Ασκληπιείου, τα σχέδια και τις φωτογραφίες του 1951 από τον εν λόγω τόμο. (Εικ. 5,6,7).

Εικ. 5. Πανοραμική φωτογραφία του Περιβόλου του Ασκληπιείου σήμερα

Εικ. 6. Πανοραμική φωτογραφία του Κοιλώματος της Λέρνας σήμερα

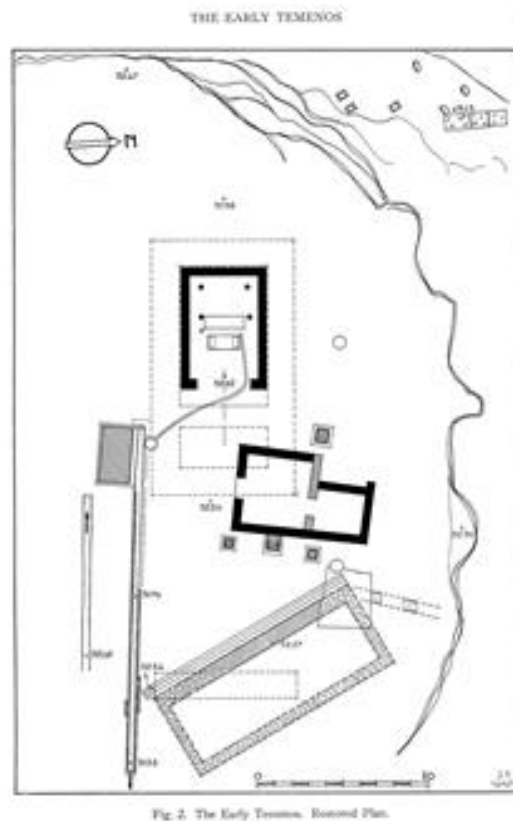
Εικ 7. Τα τείχη της πόλεως ιδωμένα από το κοίλωμα της Λέρνας προς τον Κορινθιακό Κόλπο σήμερα

4.1. Το Πρώιμο Τέμενος

Στο υψηλότερο σημείο του λόφου του Ασκληπιείου υπάρχουν ίχνη μόνον της αρχαιότερης οικοδομικής δραστηριότητας, διότι οι δομές αυτές κατεδαφίστηκαν μέχρι τον βράχο, τον 4^ο αιώνα π.Χ. κατά τα δημιουργία του συμπλέγματος των ελληνοιστικών χρόνων και συνάγεται η παρουσία τους από εγκοπές και προσθήκες στο βράχο. Πρόκειται για απλά κτήρια. Η είσοδος του Τεμένους ήταν ανατολικά αλλά πιθανόν να προσεγγιζόταν μέσω μονοπατιού από την βορειοδυτική γωνία, γιατί βρέθηκαν ίχνη δρόμου στο κατώτερο επίπεδο του κοιλώματος της Λέρνας. Τα κυριότερα στοιχεία του πρώιμου τεμένους είναι τα υπολείμματα ενός βωμού και εκτεινόμενο από αυτόν με ανατολική κατεύθυνση ένα μακρύ κανάλι χαραγμένο εντός του βράχου (Εικ.8). Περίπου 3 μέτρα ανατολικά και ελαφρά βόρεια είναι τα χαραγμάτα για ένα Οίκο που έναντι του ανατολικού του τοίχου παραμένει μία πώρινη βάση κατά χώραν. Ένα μέτρο ανατολικότερα της δομής αυτής υπάρχει ρηχό ορθογώνιο λάξευμα που αποτελούσε τον αρχαιότερο αποθετήρα του ιερού εντός του οποίου βρέθηκε θραύσμα αγγείου αφιερωμένου στον Απόλλωνα. Η προμήθεια νερού γινόταν από δύο πηγάδια βορείως του βωμού.

Εικ. 8: Σχεδιαστική απεικόνιση των ευρημάτων του Πρώϊμου Τεμένους
(από Roebuck C. *The Asklepieion and Lerna*)

4.1.1. **Πρώϊμος ναός:** Τα ίχνη του πρώϊμου ναού είναι ορατά επί τα εντός των βαθύτερων εγκοπών για τον ελληνιστικό ναό. Είναι δυνατόν να ανασυσταθούν μόνον το μήκος και οι έσω διαστάσεις της δομής (ολικό μήκος 7,48 μ, έσω διαστάσεις 6,30X3,90 μ). Το μέσο διατηρημένο πλάτος για τους πλευρικούς τοίχους είναι περίπου 0,60 μ και το συνολικό πλάτος του ναού υπολογίζεται στα 5 μ. Οι τοίχοι καταλήγουν ανατολικά εν παραστάσι, μεταξύ των οποίων υπήρχε άνοιγμα 3,20 μ. Στο δυτικό μέρος του εσωτερικού του ναΐσκου υπάρχουν συμμετρικά ως προς τον άξονα του κτηρίου 4 κυκλικές οπές διαμέτρου 0,28 μ και βάθους 0,32-0,42 μ που αποτελούν τις γωνίες ορθογωνίου διαστάσεων 2,10X3,10 μ. Πιθανόν οι οπές αυτές να συγκρατούσαν ξύλινους στύλους ενός baldachino (ουρανού) υπεράνω λατρευτικού αγάλματος εντός του ναού. Μεταξύ των ανατολικών οπών και περισσότερο προς τα ανατολικά υπάρχει ορθογώνιο λάξευμα του βράχου 2,50X0,75 μ που πιθανόν να έφερε μικρό βωμό προ του αγάλματος του θεού.

Στη νοτιοανατολική γωνία του τελευταίου υπάρχει μικρή ορθογώνια εγκοπή 0,38X0,41X0,09 μ που πιθανόν να ήταν η βάση για κάποια στήλη ή κάποιο ανάθημα (Εικ.9). Προ της λείανσης του βράχου για τον βωμό υπάρχουν δύο μικρά λαξεύματα 0,75X0,50 μ που θα μπορούσαν να συγκρατούν τράπεζα θυσιών.

Στην βορειοανατολική γωνία του βωμού ξεκινάει κανάλι αποστράγγισης χαραγμένο στο βράχο βάθους και πλάτους 0,15 μ και διατηρημένου μήκους 6,00 μ. που μετά τις παραστάδες στρέφεται προς τα νότια και θα μπορούσε να αποκατασταθεί με ροή έως μία μικρή δεξαμενή και ένα μακρό αγωγό χαραγμένο στο βράχο προς τα ανατολικά. (Εικ. 9).

Εικ 9. Πρώϊμος ναός

Δεν υπάρχουν ίχνη βάσεων κιόνων. Θα μπορούσε αυτή η κατασκευή να παρίστανε ένα απλό σηκό ή ένα υπαίθριο ιερό περιβαλλόμενο από τοίχο με μία πύλη, πράγμα σύνηθες στους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους; Φαίνεται πως η δεύτερη εκδοχή είναι περισσότερο πιθανή, δηλ. του υπαίθριου ιερού που περικλειόταν από τοίχο, μιας και ανάλογα ευρήματα έχουμε και στον Περίβολο του Απόλλωνα στην Κόρινθο³⁹.

4.1.2. **Ο Οίκος:** Τρία μέτρα βορειοανατολικά του ναού υπάρχουν εγκοπές για τους τοίχους που μετρούν 0,70-0,80 μ σε πλάτος και περίπου 0,20 σε

³⁹ Η. Ess Askew, Corinth I ii pp. 5-7

βάθος. Το μήκος του κτηρίου είναι 8,10 μ το βόρειο μέρος του στενότερο 3,40 μ ενώ το νότιο 5,30 μ. Πιθανόν να πρόκειται για δύο ανισομεγέθη δωμάτια με διαχωριστικό τοίχο και είσοδο από το νότο. Υπάρχει στρογγύλη οπή 0,20 μ διαμέτρου και βάθους 0,16 μ στο μέσον μεταξύ των τοίχων του νοτίου τμήματος, πιθανόν για πιάσσαλο προς στήριξη οροφής πάνω από το νότιο μέρος της δομής, αφήνοντας πιθανόν αυλή χωρίς σκεπή στο βόρειο τμήμα, αν και αυτή η αρχιτεκτονική θυμίζει νεολιθική οικία και όχι αρχαϊκής ή κλασικής εποχής. Στον ανατολικό τοίχο του Οίκου υπάρχουν τα υπολείμματα βάσης, η βάση είναι φτιαγμένη από δύο κομμάτια πωρόλιθου ενωμένα με διπλή σιδερένια μέγγενη σχήματος T μήκους 0,22μ. Πιθανότατα κάποιο άγαλμα σημαντικό να τοποθετείτο πάνω σε αυτή τη βάση. Ο Οίκος σταμάτησε να χρησιμοποιείται στον όψιμο 4^ο αιώνα π.Χ. όταν κτίστηκε ο ελληνιστικός ναός, διότι οι εγκοπές για τους τοίχους του ναού πέρασαν δια μέσου της νοτιοδυτικής του γωνίας (Εικ. 10).

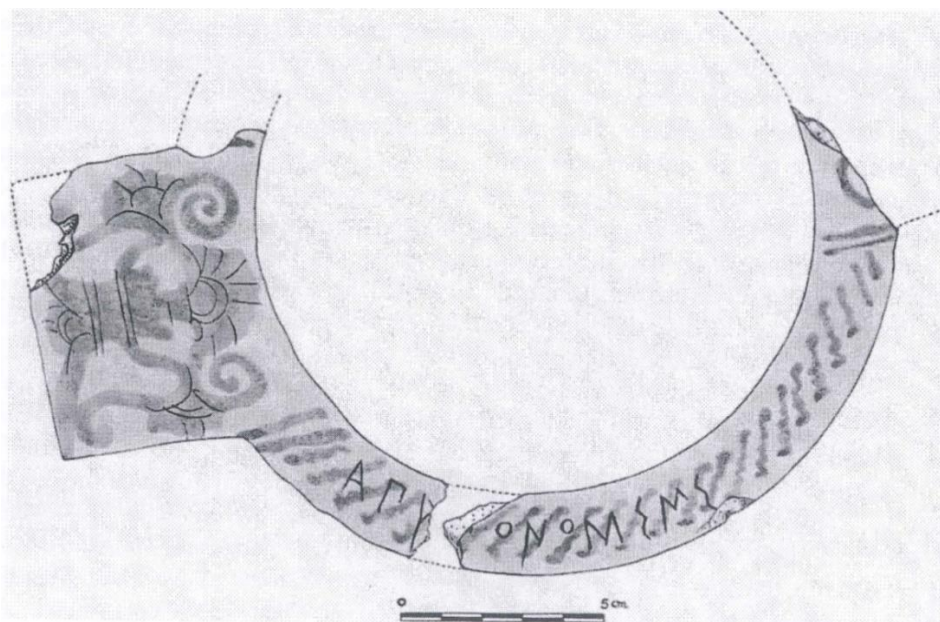
Εικ. 10: Εγκοπές του Οίκου, η βάση από πωρόλιθο, το ορθογώνιο λάξευμα

4.1.3. **Ορθογώνιο λάξευμα και πηγάδια:** Ένα μέτρο ανατολικά του οίκου υπάρχει ρηχό ορθογώνιο λάξευμα που είναι απίθανο να έφερε τοίχους, μάλλον θα χρησίμευε για τοποθέτηση κάποιου αποθετηρίου και πρέπει να

έφερε αναθήματα του αρχαϊκού ιερού του Απόλλωνα, όπως καταδεικνύει ενεπίγραφο θραύσμα κρατήρα (ΑΠΕΛ[Λ]ΟΝΟΣ ΕΜΕ) (Εικ.11).

Εικ. 11. Θραύσμα κρατήρα με επιγραφή αφιέρωσης στον Απόλλωνα από το ορθογώνιο λάξευμα

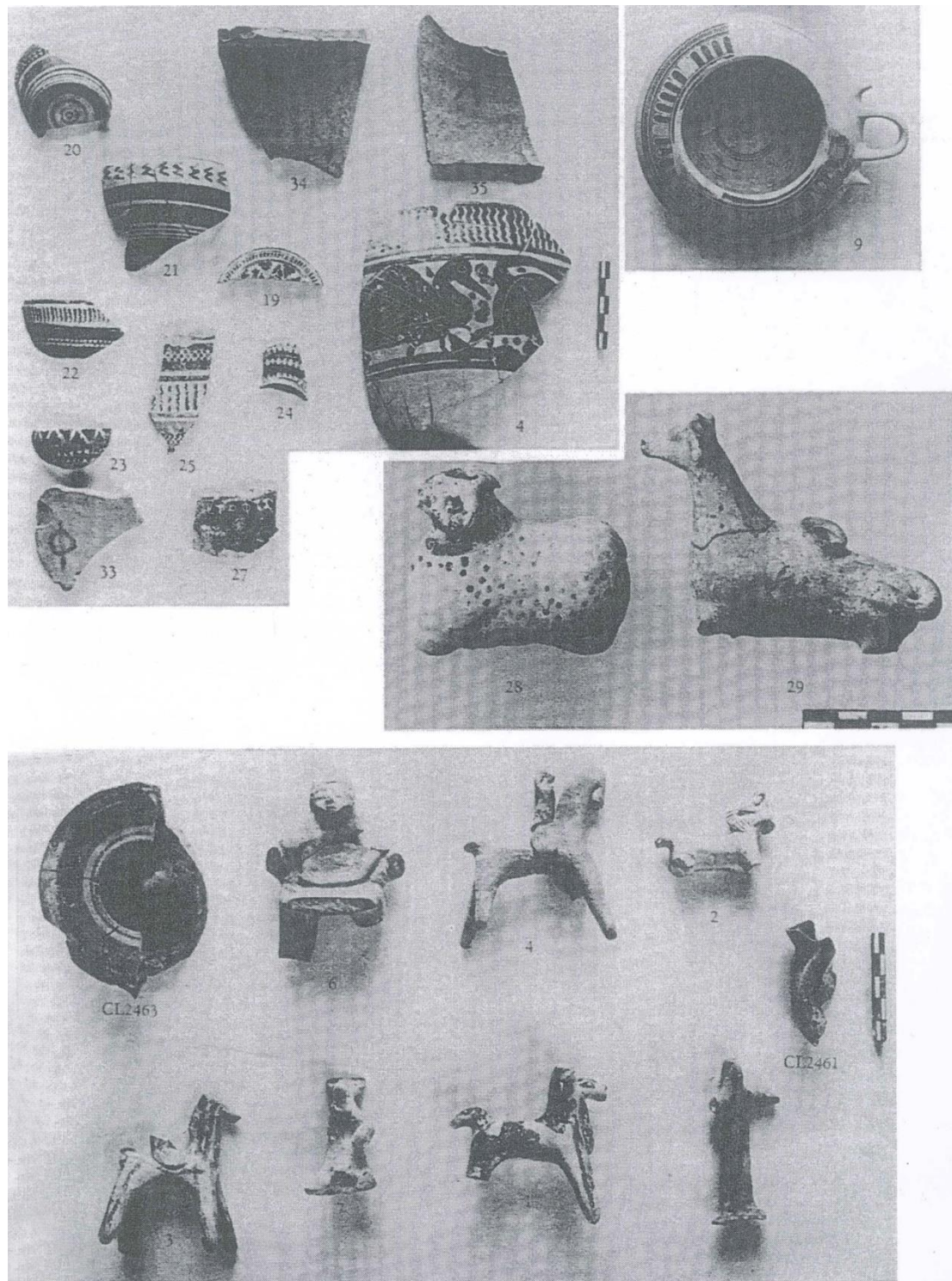

Στη νοτιοδυτική γωνία αυτού του λαξεύματος υπάρχει ο κύλινδρος πηγαδιού που ανοίχτηκε στην περιοχή σε μεταγενέστερο χρόνο. Στον πάτο του πηγαδιού υπήρχε άφθονος κίτρινος πηλός με περιεχόμενο κεραμεική όψιμου 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα, ενώ το αποθετήριο στο ορθογώνιο λάξευμα ήταν του 6^{ου} αιώνα (Εικ.12). Δυτικά αυτού του πηγαδιού και βόρεια του ναού ανασκάφη και άλλο πηγάδι αντίστοιχου σκοπού, με αναθήματα και κεραμεική του όψιμου 4^{ου} αιώνα.

Το Πρώιμο Τέμενος και συγκεκριμένα ο ναός και ο Οίκος καταστράφηκαν κατά την δημιουργία του ελληνοιστικού ναού. Μεταξύ άλλων ευρημάτων εντοπίστηκε στο μικρό ορθογώνιο λάξευμα δίπλα από τον βωμό του πρώιμου ναού νόμισμα της Ερμιόνης 370-300 π.Χ. Στην εγκοπή για τον ανατολικό τοίχο του Οίκου υπήρχε ο μικρός αποθετήρας αναθημάτων, όταν ισοπεδώθηκε το Πρώιμο Τέμενος. Αυτός ο αποθετήρας όπως επίσης ο μακρός αγωγός, το δυτικό πηγάδι αλλά και η περιοχή στην βορειοανατολική γωνία της Λέρνας ήταν γεμάτα αναθήματα, κεραμεική, λάμπες και νομίσματα των όψιμων 5^{ου} και 4^{ου} αιώνας, πράγμα που δηλώνει ότι η καταστροφή των

πρώιμων δομών του Ασκληπιείου και της Λέρνας επήλθαν τον όψιμο 4^ο αιώνα π.Χ. για να αντικατασταθούν από το νέο ιερό.

Εικ. 12. Αντικείμενα από το ορθογώνιο λάξευμα

Όσον αφορά στην χρονολόγηση των προαναφερθεισών δομών το ανοικτό τέμενος πρέπει μάλλον να ανήκε σε ιερό του Απόλλωνα προ των μέσων του 6^{ου} αιώνα, σύμφωνα με το θραύσμα χείλους κρατήρα αρχαϊκής περιόδου με αναθηματική επιγραφή ΑΠΕ[Λ]ΛΟΝΟΣ ΕΜΕ που βρέθηκε στο ορθογώνιο λάξευμα, το οποίο χρησίμευε ως αποθετήρας αναθημάτων της αρχαϊκής περιόδου του ιερού.

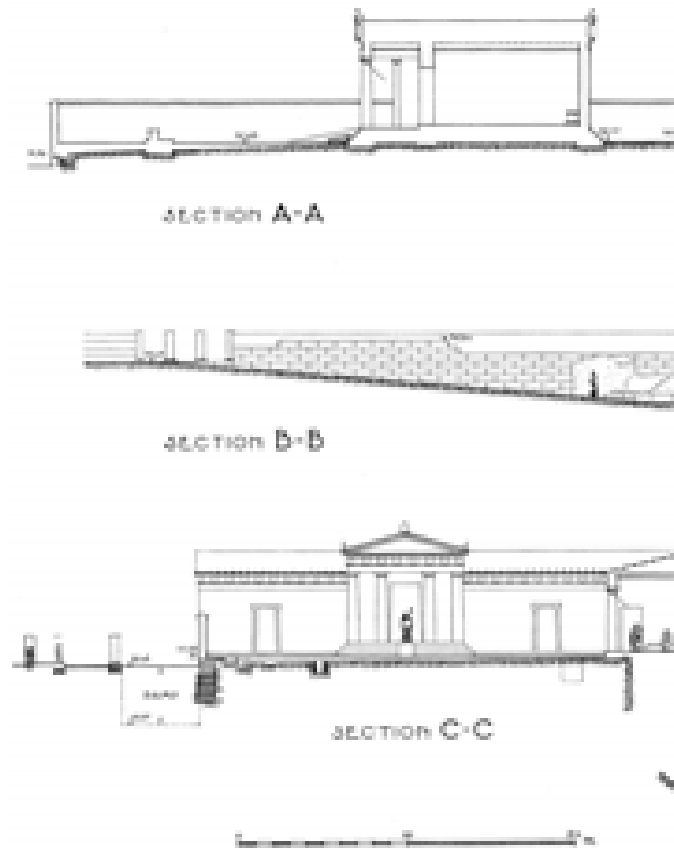
Είναι πιθανό ο αρχικός λατρευτικός χώρος του Ασκληπιού να ήταν ο Οίκος που χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους. Το τεκμήριο για την χρονολόγηση είναι η παρουσία διπλής μέγγενης σχήματος T στην βάση δίπλα στον ανατολικό τοίχο του Οίκου, που παραπέμπει καθαρά στον 5^ο αιώνα. Πιθανολογείται ότι η δομή αυτή κτίστηκε τον 5^ο αιώνα, όταν πρωτοεισήχθη η λατρεία του Ασκληπιού, ενώ η βάση θα χρησίμευε για το άγαλμά του. Κατά την ελληνιστική περίοδο, όταν πλέον ο Ασκληπιός ήταν ισχυρός θεός, κτίστηκε το μνημειώδες νέο συγκρότημα του Περιβόλου και της Λέρνας προς τιμήν του.

4.2. Ο Περίβολος του Ασκληπιού και το Κοίλωμα της Λέρνας

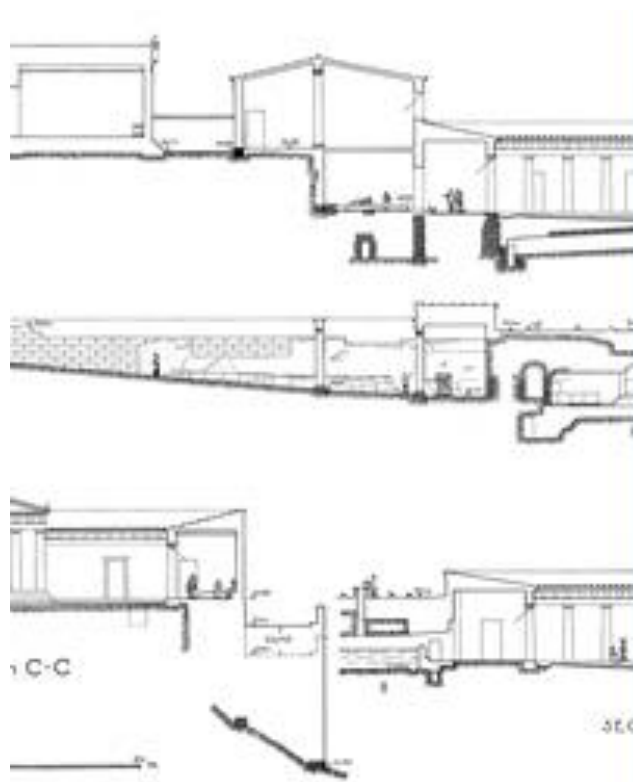
Το Ασκληπιείο Κορίνθου απλώνεται στον ομώνυμο λόφο και στο κοίλωμα της Λέρνας. Τα ορατά κατάλοιπα σήμερα αφορούν τα κτήρια της ελληνιστικής περιόδου από τον όψιμο 4^ο π.Χ. αιώνα και επέκεινα, όταν η λατρεία του Ασκληπιού φθάνει στην ακμή της. Κατά την ελληνιστική περίοδο η Κόρινθος βίωνε οικονομική άνθηση λόγω του ότι ήταν μεγάλο κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου από τα ελληνιστικά βασίλεια της Ανατολής προς την Δύση και είχε ως εκ τούτου την δυνατότητα να μιμηθεί αρχιτεκτονικά σημαντικές ελληνιστικές πόλεις. Τότε οι Κορίνθιοι επεξέτειναν το αρχικό ιερό απομακρύνοντας τα κατάλοιπα του παλαιού τέμενους και ανήγειραν νέο ναό προς αντικατάσταση του παλαιού καθώς και βωμό ενώπιον του ναού μαζί με παρακείμενο κυτίο προσφορών και αγάλματα. Ο Ιερός Περίβολος περικλειόταν από τείχη ανατολικά και νότια, τα τελευταία αποτελούσαν τον βόρειο τοίχο της ράμπας που οδηγούσε στο κοίλωμα της Λέρνας. Στο βόρειο άκρο του λόφου κτίστηκε κιονοστοιχία όπου οι ασθενείς μπορούσαν να περνούν τον χρόνο τους περπατώντας και έχοντας κοινωνική συναναστροφή. Στο δυτικό μέρος του λόφου κτίστηκε το Άβατον το οποίο ήταν μονώροφο στο επίπεδο του λόφου και διώροφο από το επίπεδο της Λέρνας και κατ' αυτόν τον τρόπο συνέδεε αρχιτεκτονικά τον Ιερό Περίβολο με το επίπεδο της

Λέρνης. Στην νότια πτέρυγα του Αβάτου υπήρχε η Αίθουσα Καθαρμών απαραίτητο στοιχείο της λατρείας. Η προμήθεια του ύδατος απαραίτητου για την Αίθουσα Καθαρμών (καθαρήριο δώμα) γινόταν μέσω συστήματος καναλιών και σωλήνων στο νότιο μέρος του περιβόλου (Εικ. 41). Στον 3^ο αιώνα π.Χ. προστέθηκε αυλή εισόδου στην Αίθουσα Καθαρμών και στενές κιονοστοιχίες στην νότια, δυτική και πιθανόν ανατολική πλευρά του περιβόλου περικλείοντας από όλες τις μεριές τον ναό. Υπήρχε ράμπα που συνέδεε το Ασκληπιείο με την Λέρνη. Επίσης τον 3^ο αιώνα π.Χ. προσετέθη μικρό κρηναίο οικοδόμημα στο ανατολικό τέλος της νότιας πλευράς. Το δυτικό μέρος της ράμπας κλεινόταν από πύλη που έδινε πρόσβαση στην νοτιοανατολική γωνία της Λέρνης. Η επίσημη είσοδος στο Κέντρο Αναψυχής της Λέρνης γινόταν μέσω ιωνικού προπύλου, κτισμένου απέναντι από την αυλή με τρεις ιωνικούς κίονες και δύο ημικίονες στα άκρα στη νοτιοδυτική γωνία του Αβάτου (Εικ. 13,14,15).

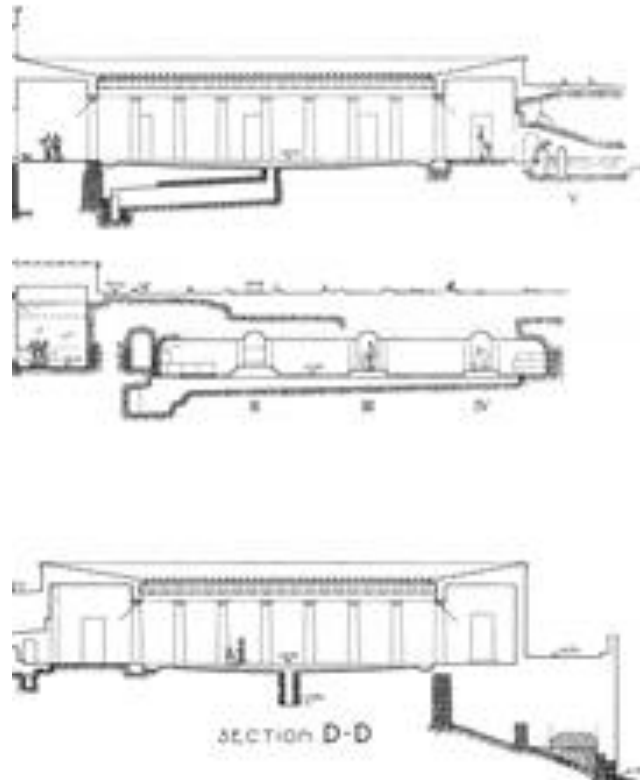
Εικ. 13. Αναπαράσταση Ελληνιστικού Ναού (Τομή A-A ανατολική-δυτική δια του Ασκληπιείου και της Λέρνης, Τομή B-B ανατολική-δυτική δια της ράμπας και του διαδρόμου, Τομή C-C βόρεια-νότια δια της ράμπας του Ασκληπιείου και του τείχους της πόλης)

Εικ. 14. Αναπαράσταση Αβάτου (Τομές A-A, B-B, C-C ως άνω)

Εικ. 15. Αναπαράσταση Λέρνης (Τομές A-A και B-B ως άνω και τομή D-D βόρεια- νότια δια της δεξαμενής II, πλατείας της Λέρνης και του τείχους της πόλης)

Το κοίλωμα της Λέρνης προέκυψε από αποκοπή του βράχου και απομάκρυνση των χωμάτων 4 μέτρα κάτω από την κορυφή του λόφου, ώστε να αναπτυχθεί απότομος κρημνός στην ανατολική, νότια και δυτική μεριά. Τα μπάζα που προέκυψαν και περιείχαν παραπεταμένα αναθήματα από το πρώτο ιερό χρησιμοποιήθηκαν για να μπαζώσουν την κεντρική και βόρεια πλευρά του κοιλώματος της Λέρνης καθώς και στη βάση των θεμελίων των νέων κτηρίων και πάνω από τους υδάτινους αγωγούς. Προέκυψε έτσι μία τετράγωνη περιοχή 38X36 μέτρα στο κέντρο της οποίας δημιουργήθηκε ανοιχτή πλατεία περιβαλλόμενη από συνεχόμενη κιονοστοιχία (Εικ.16). Στα ανατολικά της πλατείας υπήρχαν τρία δωμάτια εστιατόρια που κατελάμβαναν τον πρώτο όροφο του Αβάτου. Ο επάνω όροφος υπεράνω της οροφής της κιονοστοιχίας χρησίμευε ως το Εγκοιμητήριο. Στην πίσω μεριά της νότιας κιονοστοιχίας υπήρχε η κυρίως παροχή του νερού. Ένα κρηναίο οικοδόμημα είχε σκαλιστεί εντός του βράχου της νοτιοανατολικής γωνίας προς καλύτερη εκμετάλλευση της ροής νερού από τον βράχο (Εικ.17,18,19,20). Δυτικά αυτού

ανοίχτηκαν τρεις συνεχόμενες δεξαμενές II III IV απ' όπου μπορούσε να αντληθεί νερό. Πρόσβαση στις δεξαμενές γινόταν μέσω μακρού διαδρόμου που οδηγούσε στη μεγάλη δεξαμενή V σκαμμένη κάτω από τον λόφο στα δυτικά. Η δεξαμενή I κάτω από την νοτιοδυτική γωνία του Περιβόλου ήταν ακριβώς απέναντι της δεξαμενής V. Το κρηναίο οικοδόμημα και οι δεξαμενές στη νότια πλευρά ήταν συμμετρικά τοποθετημένες (Εικ.21,22). Μεταξύ Περιβόλου και Κέντρου Αναψυχής της Λέρνας ορθώνεται το κτήριο του Αβάτου, άνωθεν των οροφών του περιστυλίου της Λέρνας.

Εικ. 16: Κοίλωμα της Λέρνας σήμερα

Εικ. 17: Εσωτερικό της κρήνης της Λέρνας (φωτογραφία 1951)

Εικ. 18: Η κρήνη της Λέρνας φωτογραφημένη από την αυλή σήμερα

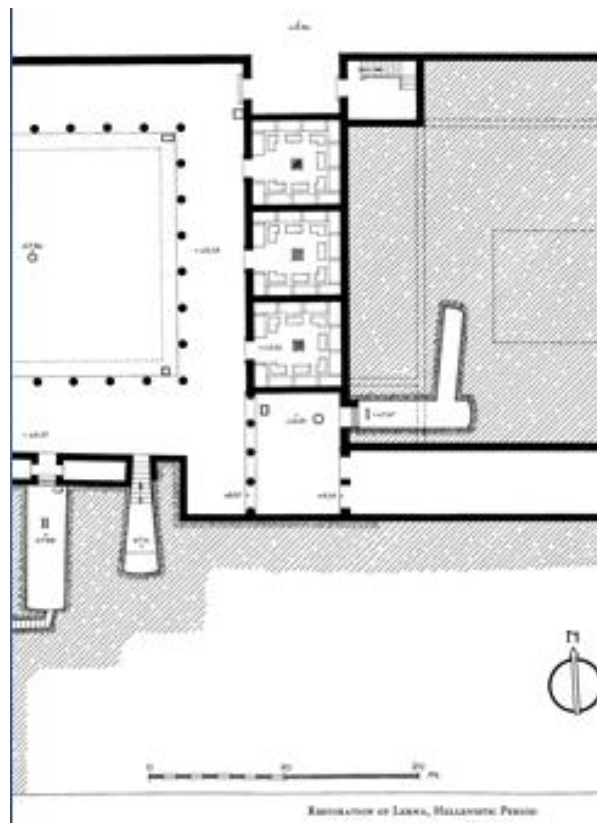
Εικ.19: Κρήνη της Λέρνας (φωτογραφία 1951)

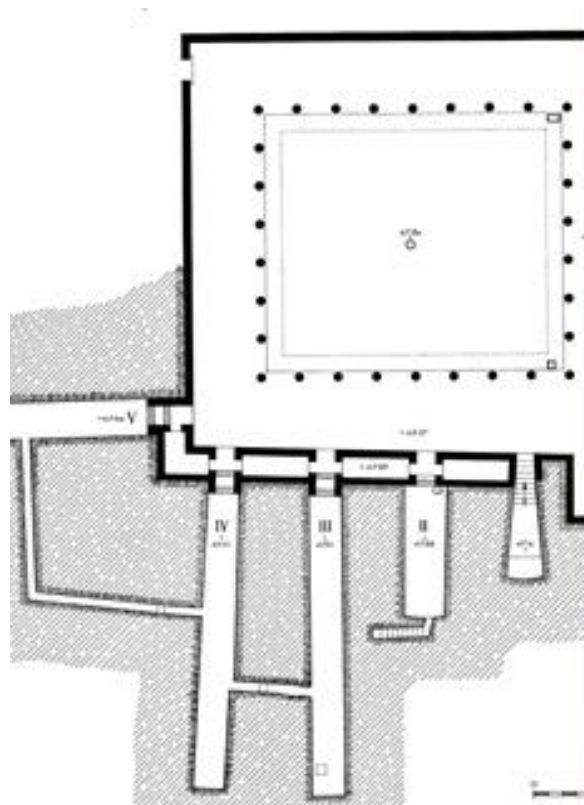
Εικ.20: Εσωτερικό κρήνης Λέρνας σήμερα

Εικ. 21: Κάτοψη των τριών εστιατορίων, της Λέρνας και της δεξαμενής I

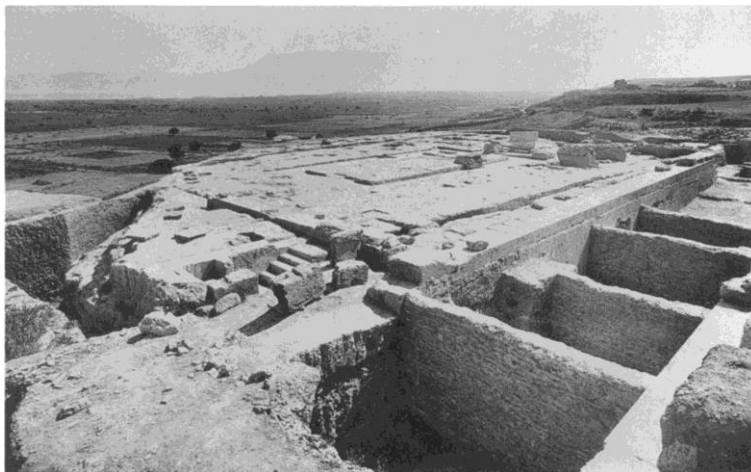

Εικ. 22: Κάτοψη του κρηναίου οικοδομήματος, των δεξαμενών II, III, IV και V και των κιονοστοιχιών της πλατείας της Λέρνας

Στη βόρεια γωνία της περιοχής στη βάση του λόφου του Ασκληπιείου κτίστηκε το τείχος της πόλης, που χρησίμευσε σαν αντιστήριξη, αλλά διαπλεκόταν και με κτήρια του περιβόλου και της Λέρνας. Είναι προφανές από όσα έχουν ήδη αναφερθεί ότι το Ασκληπιείο και η Λέρνα σχεδιάστηκαν και κτίστηκαν ως ενιαίο σύνολο. Οι δεξαμενές κρατούσαν περί τα 340 κυβικά νερού. Η δεξαμενή Ι προμήθευε το νερό για την Αίθουσα Καθαρμών. Στην ρωμαϊκή περίοδο κτίστηκε πάνω από την ράμπα που συνέδεε τον περίβολο με την Λέρνα κτήριο που χρησιμοποίησε το βόρειο και νότιο τείχος της ράμπας ως θεμέλιο και διέκοψε την επικοινωνία με τον περίβολο με μια σειρά ενδιάμεσων τοίχων στο ισόγειό του (Εικ. 23). Γι' αυτό το λόγο ο Πausanίας όταν επισκέφθηκε τον χώρο δεν θεώρησε ως ενιαίο σύνολο το Ασκληπιείο μαζί με την Λέρνα. Η διαμόρφωση του Ασκληπιείου της Κορίνθου σε δύο επιμέρους τομείς τον λατρευτικό και τον κοσμικό παραπέμπει στα Ασκληπιεία των Αθηνών αφενός⁴⁰ και της Τροιζήνας αφετέρου⁴¹.

Εικ. 23: Η θεμελίωση του κτηρίου της ρωμαϊκής εποχής (προ της κατεδάφισης) πάνω στην ράμπα που συνέδεε τον περίβολο με την Λέρνα, (φωτογραφία 1951)

⁴⁰ W. Judeich Topographie von Athen 2nd ed. Munich 1931 p. 320, note 3

⁴¹ G. Welter, Troizen und Kalaureia Berlin 1941 pp.25-36

Δυστυχώς από αυτό το λαμπρό σύμπλεγμα ό,τι υπερήχε του εδάφους πρακτικά λεηλατήθηκε, πλην ελαχίστων υπολειμμάτων, τα οποία θα περιγραφούν παρακάτω.

4.2.1. Είσοδος και Ανατολικό Σύνορο: Από την διάταξη των κτηρίων συνάγεται ότι η είσοδος του περιβόλου ήταν από την ανατολική μεριά (Εικ. 2). Βρέθηκε εγκοπή 4.60 μ ανατολικά του λαξεύματος του βωμού, που περιγράφεται στην επόμενη παράγραφο. Στην νοτιοανατολική γωνία του περιβόλου βρίσκονται τα υπολείμματα μιας μικρής υδατοδεξαμενής (αναφέρεται ως υδρολεκάνη στο σχέδιο της Εικ. 2), συνεπώς η είσοδος στον Περίβολο θα έπρεπε λογικά να βρίσκεται ανατολικότερα της δεξαμενής αυτής, ώστε ο επισκέπτης να καθαίρεται προτού προχωρήσει στον βωμό για την θυσία. Μετά θα ακολουθούσε η επίσκεψη στον ναό, στην Αίθουσα Καθαρμών και τελικά στο Άβατον για την επίσκεψη του θεού. Εξερχόμενος του περιβόλου θα κατέβαινε από την ράμπα προς το κοίλωμα της Λέρνας, όπου θα δειπνούσε στα εστιατόρια ή θα περνούσε τον χρόνο του στην αυλή ή και τις κιονοστοιχίες.

4.2.2. Ο Βωμός και το Κυτίο Προσφορών: Βόρεια της υδρολεκάνης και 10,50 μ ανατολικά της εγκοπής για τον ναό υπάρχει μακρό ορθογώνιο λάξευμα στον βράχο 8,50 μ σε μήκος και 1,60 μ σε πλάτος και 0,30-0,40 μ σε βάθος (Εικ.24) κεντραρισμένο στον άξονα του ναού, και μάλλον επρόκειτο για τον βωμό. Δυτικά του λαξεύματος του βωμού και συμμετρικά ως προς τον άξονα του ναού υπάρχουν δύο μικρές βάσεις κατά χώραν η βορειότερη των οποίων είναι μία πώρινη πλάκα 0,90Χ0,75 μ, πιθανόν μέρος βάσης κάποιου αγάλματος ή κάποιου σημαντικού αναθήματος (Εικ. 2). Πλησίον του βωμού υπάρχει το Κυτίο Προσφορών-Θησαυρός, μία πώρινη πλάκα με ημισφαιρική οπή στο κέντρο και υπηγευμένο χείλος, όπου ακουμπούσε ο καλυπτήριος λίθος (Εικ.24) που έφερε κάποια σχισμή, ώστε να ρίπτονται τα νομίσματα.

Εικ. 24: Υπολείμματα του βωμού, του κυτίου προσφορών και βάσεις

4.2.3. Ο ναός του Ασκληπιού: Ο ναός της ελληνοιστικής περιόδου είναι προς το δυτικό πέρας του περιβόλου πλησίον του Αβάτου και συμμετρικά μεταξύ βορρά και νότου του Περιβόλου (Εικ. 2). Ο μακρός άξονας του ελληνοιστικού ναού ταυτίζεται με εκείνον του ναΐσκου του Πρώϊμου Τεμένους των αρχαϊκών χρόνων. Το επίπεδο του ελληνοιστικού ναού είναι υψηλότερο εκείνου του πρώϊμου τεμένους και για την κατασκευή του καταστράφηκε ο αγωγός απαγωγής των σπονδών του πρώϊμου (Εικ.25). Το μόνο υπόλειμμα του ελληνοιστικού ναού κατά χώραν είναι μέρος της θεμελίωσης για ράμπα στο μέσο του ανατολικού άκρου (Εικ.26). Οι εγκοπές του ναού είναι ρηχές και αποτελούσαν την βάση για την τοποθέτηση της ευθυντηρίας. Οι υπολογισμοί για τις διαστάσεις του ναού προκύπτουν από την σχέση της ευθυντηρίας και διασωθέντος τμήματος επιστυλίου-ζωφόρου που βρέθηκε στην ανατολική πλευρά του νότιου τέλους του ναού και έφερε επιγραφή ρωμαϊκής ημερομηνίας.

Εικ. 25: Εγκοπές του ελληνοιστικού ναού

Εικ. 26: Νοτιοανατολική γωνία του ναού

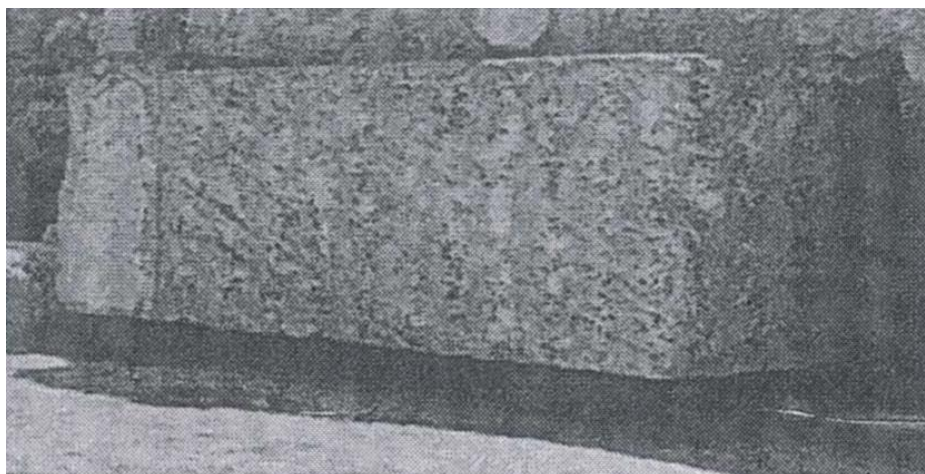

Η ζωφόρος θα απαιτούσε τρίγλυφο στην γωνία. Από τους υπολογισμούς συνάγεται ότι η ζωφόρος στις πλαϊνές πλευρές θα αποτελείτο από 15 τριγλύφους και 14 μετόπες, ενώ στα τελειώματα του ναού (πρόσθια και οπίσθια πλευρά) από 8 τριγλύφους και 7 μετόπες. Από την διαφορά μεταξύ της ανατολικής πλευράς της ευθυνηρίας και της ζωφόρου συνάγεται η παρουσία δύο βαθμίδων με πάτημα ελαφρώς μικρότερο των 0,30 μ και ύψος 0,30 μ. Έτσι το ύψος του στυλοβάτη από το έδαφος του λαξεύματος θα έπρεπε να ήταν περίπου 1,35 μ. Οι διαστάσεις του στυλοβάτη θα ήταν

ελαφρά μεγαλύτερες από εκείνες της ζωφόρου δηλ. 6,992X13,60 μ. Το τεμάχιο της ράμπας που παραμένει κατά χώραν προφανώς ήταν ενίσχυση της θεμελίωσης, δεδομένου ότι η επιφάνειά του δεν έχει επηρεαστεί καθόλου από τις καιρικές συνθήκες. Με την γνώση αυτή θα μπορούσε να αποκατασταθεί στενή ράμπα που θα ξεκινούσε από τον στυλοβάτη προς το οδόστρωμα του περιβόλου.

Η εγκοπή για εγκάρσιο τοίχο παραπέμπει στην παρουσία προνάου και σηκού. Στο πίσω μέρος του σηκού υπάρχουν ενδείξεις στις εγκοπές του βράχου για την παρουσία βάσης αγαλμάτων πιθανόν του Ασκληπιού και της Υγείας, εφόσον ήταν ακριβές ότι συλλατρεύονταν την περίοδο εκείνη ⁴². Ελλείψει διασωθέντων πλαϊνών τοίχων του ναού συνάγουμε το πάχος τους από το τεμάχιο της διασωθείσας παραστάδος πλάτους 0,59 μ, προερχόμενο από την νότια παραστάδα που προβάλλει εντός του προνάου (Εικ. 27).

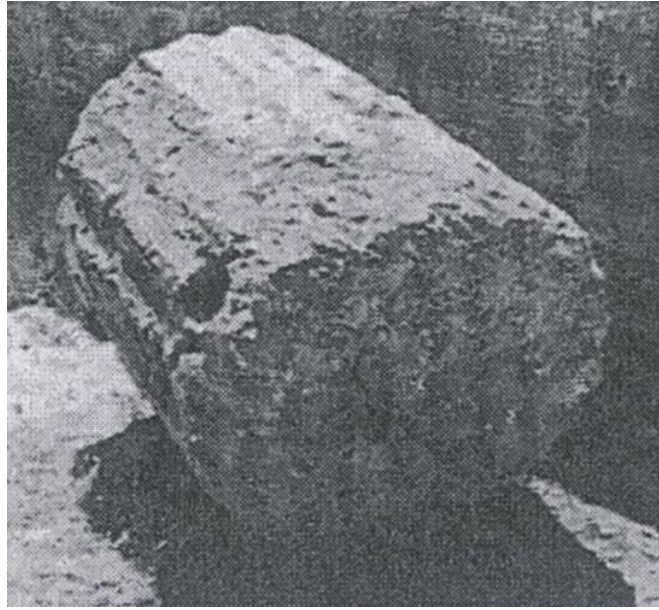
Εικ. 27: Τμήμα παραστάδος

Ο εναπομείνας σπόνδυλος πιθανότατα προέρχεται από τον ναό και είναι ύψους 0,70 μ, ανώτερης διαμέτρου 0,545 μ και κατώτερης 0,565 μ αντιστοίχως, με 20 αύλακες (Εικ.28).

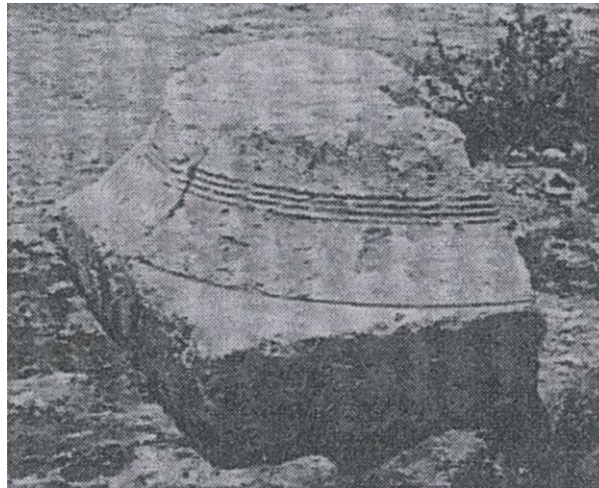
⁴² Πausανίας II 4,5

Εικ. 28: Σπόνδυλος

Το κιονόκρανο ύψους 0,248 μ δείχνει ότι η άνω διάμετρος του κίονα ήταν 0,53 μ και το μήκος του άβακα 0,68 μ (Εικ.29). Από τα παραπάνω συνάγεται ότι ο εν λόγω σπόνδυλος ήταν δεύτερος από την κορυφή.

Εικ. 29: Κιονόκρανο

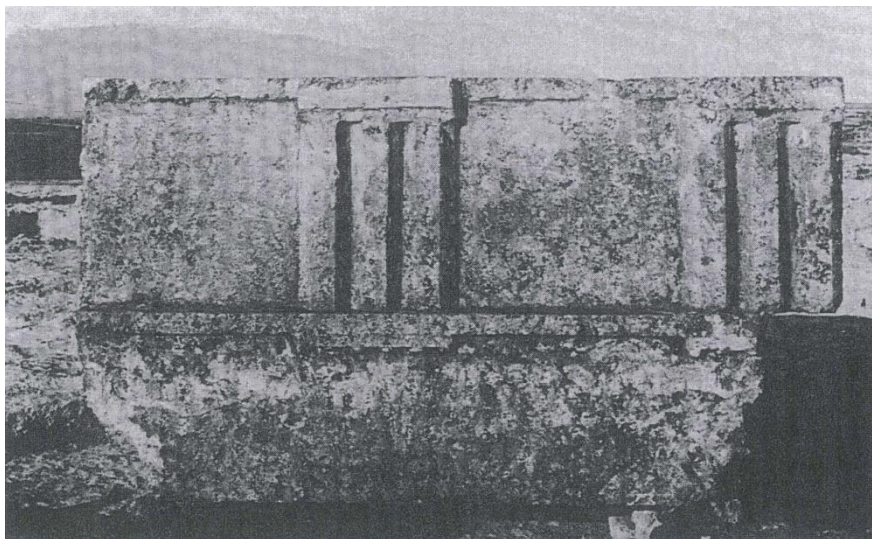

Οι αναλογίες του ελληνιστικού ναού του Ασκληπιού με εκείνες του ναού του Διονύσου της Περγάμου ⁴³ μας επιτρέπουν μία πιθανή κατώτερη διάμετρο και συνολικό ύψος του κίονα. Με αυτή την λογική οι κίονες θα έπρεπε να έχουν συνολικό ύψος 4,448 μ και 6 σπονδύλους. Από τις διαστάσεις του

⁴³ Dinsmoor Architecture of Ancient Greece, Chronological List of Greek Temples

διασωθέντος επιστυλίου και ζωφόρου συνάγεται ότι οι μετόπες είχαν πλάτος 0,56 μ, οι τρίγλυφοι 0,384 μ και το ύψος του συνόλου επιστυλίου- ζωφόρου 1,046 μ (Εικ. 30). Επιπλέον ακριβείς πληροφορίες για την ζωφόρο μας δίνει ένα καλά διατηρημένο κομμάτι παραστάδος προερχόμενο από το έδαφος του αετώματος που βρέθηκε στο κρηναίο οικοδόμημα στην νότια πλευρά της ράμπας.

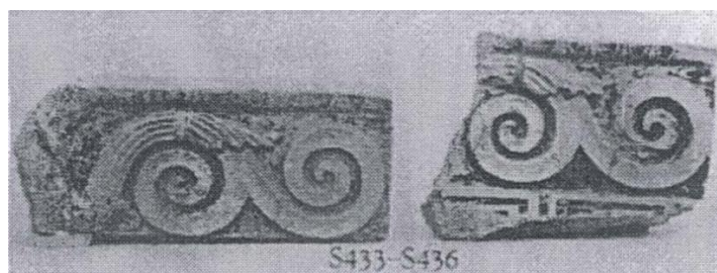
Εικ.30: Επιστύλιο-ζωφόρος

Το συνολικό ύψος του ναού από τον στυλοβάτη είναι 5,73 μ μέχρι το γείσο και επιπλέον θα πρέπει να προστεθούν τα 1,25 μ του αετώματος καθώς και κάτι λιγότερο από 1,00 μ (0,30+30+30 μ) ύψος από τον στυλοβάτη μέχρι το δάπεδο του περιβόλου, ενώ επιπλέον υπολογίζεται η ευθυντηρία (0,45 μ) μέχρι το επίπεδο του λαξεύματος, το ύψος της οποίας έχει συναχθεί από το ύψος της ανατολικής ράμπας του ναού. Ένα κομμάτι πώρινου φατνώματος θα μπορούσε να συμβάλει στην αποκατάσταση της οροφής του σηκού σε συνδυασμό με ξύλινες ακτινωτές δοκούς. Τέτοιος συνδυασμός ξύλινων δοκών και λίθινων φατνωμάτων υπάρχει στους ναούς της Νεμέας και του Στράτου⁴⁴. Στην περιοχή της μεγάλης ράμπας μεταξύ των γεμισμάτων, πιθανότατα για την δημιουργία του ρωμαϊκού κτηρίου, βρέθηκε κομμάτι ελληνικής σίμας με σχήμα ακάνθου που καταλήγει σε σπείρες, πιθανόν προερχόμενο από τον ναό (Εικ.31).

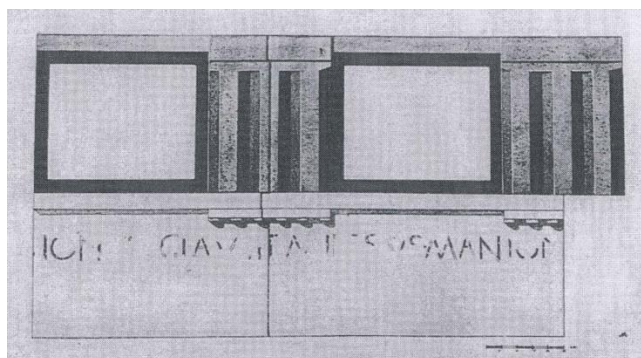
⁴⁴ Α. Κ. Ορλάνδος Αρχ. Δελτίο 1923 σελ. 27-29

Εικ. 31: Ελληνική σίμα πιθανότατα από τον ναό

Ο ναός του Ασκληπιού ήταν μικρός και παρέπεμπε σε ναούς του Ασκληπιείου της Αθήνας, της δεύτερης αυλής της Κω και του Agrigentum. Ήταν πώρινος με ασβεστολιθικό επίχρισμα στις εκτεθειμένες επιφάνειες και έγχρωμες λεπτομέρειες σε ερυθρό και κυανούν χρώμα. Το 146 π.Χ. όταν η πόλη λεηλατήθηκε από τον Μόμμιο, το Ασκληπιείο λεηλατήθηκε επίσης και περιέπεσε κτηριακά σε παρακμή μέχρι την επαναποκατάσταση του το 44 π.Χ. Μαρτυρία για την ρωμαϊκή αποκατάσταση προσφέρουν 11 νομίσματα που βρέθηκαν στο κυτίο των προσφορών και είναι 7 Σπάρτης περιόδου 146-32 π.Χ., δύο Ελέας μετά το 191 π.Χ. και δύο Κέρκυρας περιόδου 229-48 π.Χ. Το επιστύλιο του ναού επιχρίστηκε εκ νέου και υπάρχει επιγραφή με κόκκινα γράμματα στα λατινικά με το όνομα του δωρητή ⁴⁵ (Εικ.32).

Εικ. 32: Επιγραφή στο κομμάτι επιστυλίου του ναού

Τον όψιμο 4^ο μ.Χ. αιώνα το ιερό καταστράφηκε, ο ναός αποσυναρμολογήθηκε και τα κομμάτια του απομακρύνθηκαν. Τα μπαζώματα περιείχαν νομίσματα από την περίοδο του Κωνσταντίου Ι μέχρι του Θεοδοσίου ΙΙ.

⁴⁵ Cor. Ins. 1039; Plate 11-6

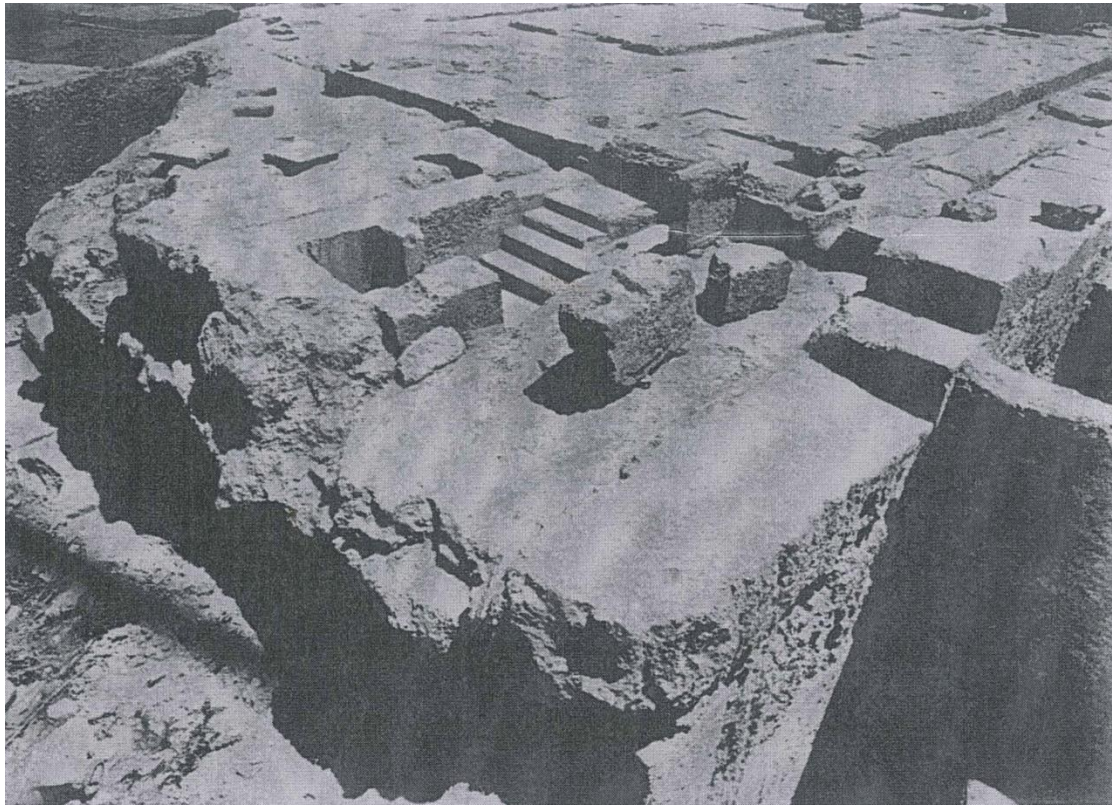
4.2.4 Το Αβάτον: Βρίσκεται στο δυτικό άκρο του λόφου και είναι κτήριο σε δύο ορόφους, ο πρώτος αφορά το κοίλωμα της Λέρνας και ο δεύτερος τον λόφο του Ασκληπιείου. Το ανατολικό μέρος του κτηρίου του Αβάτου ήταν κτισμένο στον βράχο και σε μπαζώματα στο βόρειο άκρο του λόφου λόγω της καμπυλότητας του τελευταίου και αποτελείτο από μακρόστενη αίθουσα συνολικού μήκους 29,70 μ και πλάτους 6,30 μ με ξεχωριστές πτέρυγες βορείως και νοτίως πλάτους 4,50 μ (Εικ. 2). Το δυτικό μέρος του κτηρίου του Αβάτου διαστάσεων 21,00Χ7,00 μ υψωνόταν από το κατώτερο επίπεδο της Λέρνας σε δύο ορόφους με το πάτωμα του δευτέρου ορόφου στο ίδιο επίπεδο με του ανατολικού μέρους δημιουργώντας μακρόστενη αίθουσα. Η μεσοτοιχία του κτηρίου ανερχόταν από την βάση του λόφου στο κατώτερο επίπεδο (Εικ.14). Στον κάτω όροφο της δυτικής πτέρυγας του κτηρίου είχαν κατασκευαστεί τρία εστιατόρια εκ των οποίων το νοτιότερο ήταν αρκετά διατηρημένο, όταν έγιναν οι αρχικές ανασκαφές. Βόρεια και νότια υπήρχαν μικρές ανοικτές αυλές. Η βόρεια αυλή μέσω κλιμακοστασίου οδηγούσε στη βόρεια πτέρυγα του κτηρίου στον επάνω όροφο (του Περιβόλου) και η νότια έδινε πρόσβαση στην ράμπα, η οποία ξεκινούσε από τον Περίβολο του Ασκληπιείου. Η πρόσβαση στα εστιατόρια γινόταν από την ανατολική κιονοστοιχία της Λέρνας.

Στο ανατολικό μέρος του κτηρίου του Αβάτου στην νότια πτέρυγα υπάρχουν υπολείμματα της Αίθουσας Καθαρμών, ενώ στην ανατολική μακρόστενη αίθουσα ελάμβανε χώρα η εγκοίμηση. Η πρόσβαση στην αίθουσα αυτή γινόταν από την Αίθουσα Καθαρμών και τον Περίβολο αλλά πιθανόν και από την βόρεια πτέρυγα. Οι μακροί τοίχοι του Αβάτου στην δυτική πλευρά και στο κέντρο συνεχίζονται από την νότια αυλή εισόδου προς το τείχος στην βορεινή πλευρά. Συνεπώς υπήρχε γενικότερο αρχιτεκτονικό σχέδιο για τον Περίβολο, την Λέρνα και το αμυντικό σύστημα της περιοχής.

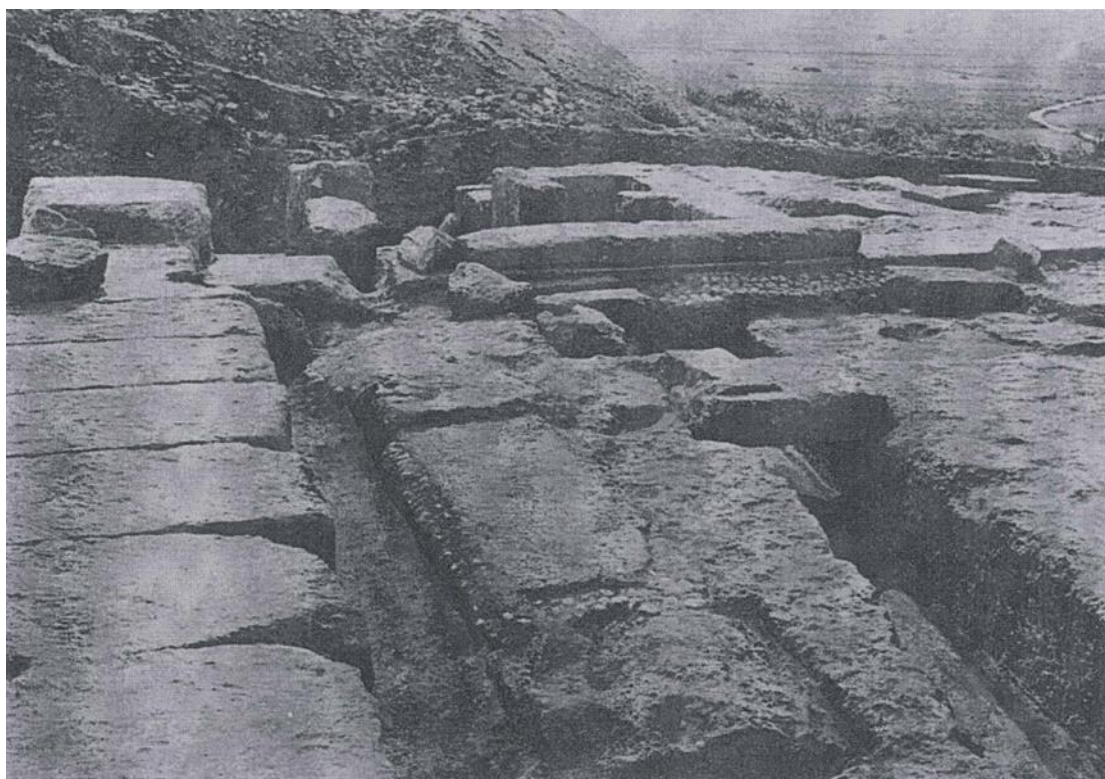
Υπάρχει εγκοπή στον βράχο για τον ανατολικό τοίχο 1,03 μ σε πλάτος και 0,20 μ σε βάθος, που εκτεινόταν από την βόρεια πλευρά της ράμπας μέχρι την βορειοδυτική άκρη. Έχουν διατηρηθεί τμήματα ευθυντηρίας από πωρόλιθο για 10 μ από το νότιο άκρο (Εικ.33). Για να στηριχθεί ο συγκεκριμένος τοίχος κατά το βόρειο τμήμα αυτού απαιτήθηκε ισχυρή θεμελίωση στο επίπεδο του κοιλώματος της Λέρνας. Πάνω στην ευθυντηρία υπήρχε τοιχοβάτης, τμήματα του οποίου έχουν διατηρηθεί στην είσοδο της

Αίθουσας Καθαρμών (Εικ.34). Επί των τμημάτων αυτών υπάρχουν σημεία (χαράγματα) για την θύρα προς την Αίθουσα Καθαρμών. Η βόρεια πτέρυγα του Αβάτου επικοινωνούσε κατά πάσα πιθανότητα με την βόρεια κιονοστοιχία του Περιβόλου μέσω θύρας.

Εικ.33. Αίθουσα καθαρμών

Εικ. 34. Άβατον, Αίθουσα καθαρμών και νότια πτέρυγα περιβόλου

Η ράμπα του όψιμου 4^{ου} αιώνα που συνέδεε τον περίβολο με την Λέρνα καταστρέφεται το 146 π.Χ. Στα μέσα του 1^{ου} μ.Χ. αιώνα ανακατασκευάζεται, χωρίζεται σε επιμέρους διαμερίσματα (8 κελάρια) και επάνω δημιουργείται ρωμαϊκό κτίσμα (Εικ.35). Η Αμερικανική Αρχαιολογική έκρινε ότι θα έπρεπε να αποκαταστήσει την ράμπα του ελληνιστικού συνόλου και γιαυτό κατεδάφισε το ρωμαϊκής περιόδου κτίσμα (Εικ.36,37).

Εικ. 35. Ράμπα προ της κατεδάφισης των ρωμαϊκών δομών

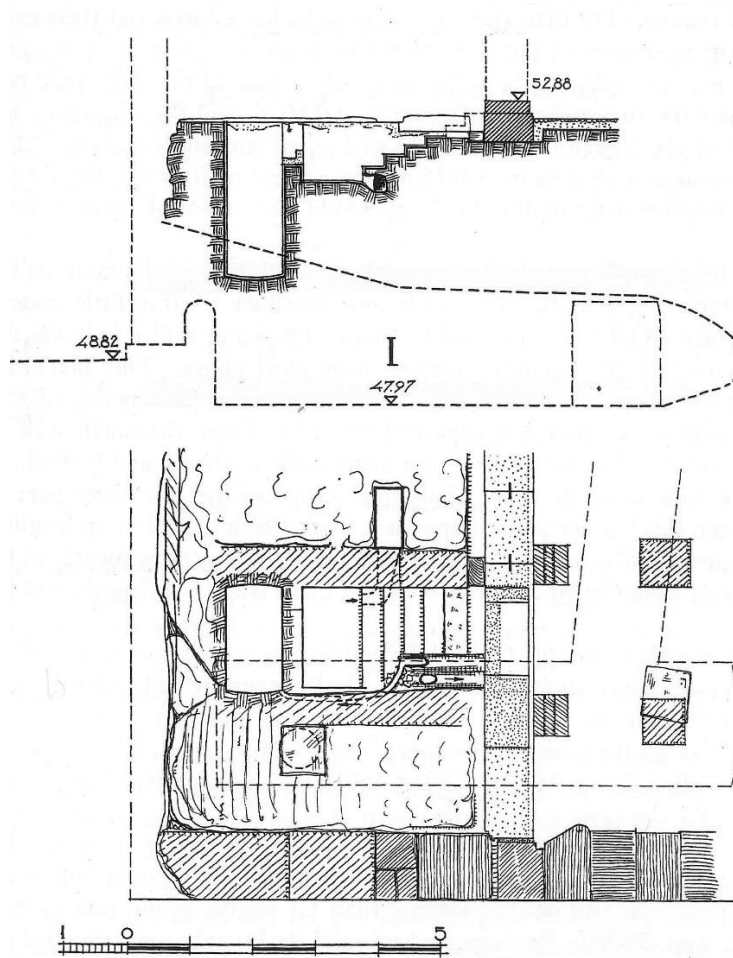
Εικ.36. Ράμπα μετά την κατεδάφιση, φωτογραφία 1951

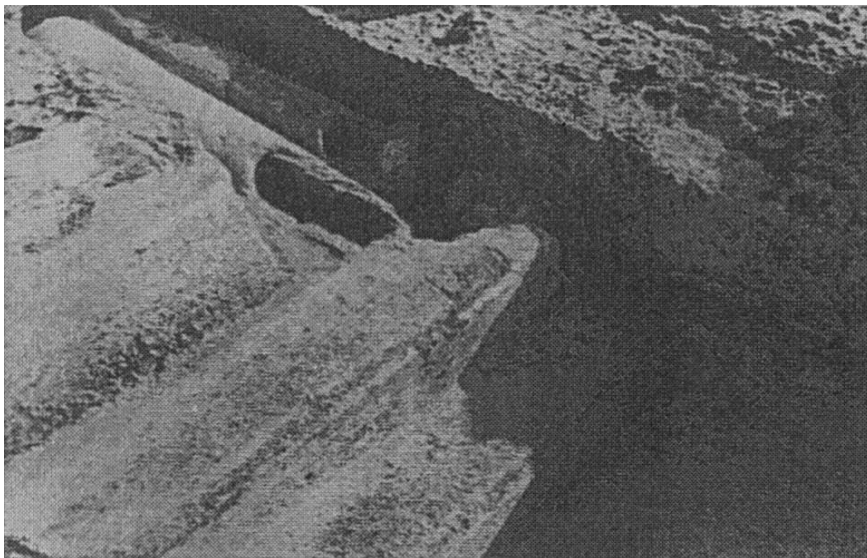
Εικ.37. Ράμπα, φωτογραφία σήμερα

Εικ. 38. Νότια πτέρυγα του Αβάτου. Σχέδιο της πραγματικής κατάστασης και τομή

Εικ.39. Αγωγοί παροχέτευσης στην Αίθουσα Καθαρών

Εικ. 40. Αίθουσα καθαρμών και νότια πτέρυγα περιβόλου από νοτιοδυτική γωνία

Το πάτωμα του Αβάτου ήταν σε ελαφρά υψηλότερο επίπεδο από την επιφάνεια του βράχου του λόφου.

α) **Νότια πτέρυγα του Αβάτου:** Αποτέλεσε μέρος του Αβάτου κατά τον όψιμο 4^ο αιώνα π.Χ., αν και υπάρχουν υποθέσεις ότι αποτελούσε μέρος του Πρώϊμου Τεμένους. Ο νότιος τοίχος της πτέρυγας αποτελούσε τον βόρειο τοίχο της ράμπας. Από τον δυτικό τοίχο δεν έχουν απομείνει παρά μόνο ίχνη λαξευμάτων πάνω στον βράχο για να υποδεχθούν μέρη του. Η νότια πτέρυγα χωριζόταν σε δύο μικρά δωμάτια με μεσοτοιχία, το λάξευμα της οποίας έχει διατηρηθεί για 3,00 μόνο μ από το ανατολικό τέλος. Το νοτιότερο δωμάτιο πιθανότατα χρησιμοποιείτο σαν αποθηκευτικός χώρος για τα χρηστικά αντικείμενα των τελετουργιών. Το βορειότερο δωμάτιο ήταν η Αίθουσα Καθαρμών με εσωτερικές διαστάσεις 5,10Χ1,70 μ. Κατασκευάστηκε σκάβοντας μέσα στην οροφή του λόφου. Έξι βαθμίδες οδηγούσαν σε μικρή

πλατφόρμα που διαχωριζόταν με μικρό τοίχιο από μια τεχνητή δεξαμενή, (1,78X0,91 βάθους 1,80 μ και χωρητικότητας 2,92 κυβ. μ.) λαξευμένη στο βράχο, δίνοντας την εντύπωση υπόγειας φυσικής πηγής, όπως στην περίπτωση του κρηναίου οικοδομήματος της Λέρνας (Εικ.40). Έχουν διατηρηθεί οι 4 κατώτερες βαθμίδες και από την 5^η μόνο το ρίχτι. Η πρώτη βαθμίδα εκτείνεται σε όλο το μήκος του δωματίου διέθετε ρύση και χρησίμευε για την παροχέτευση των υπερχειλιζόντων υδάτων του εδάφους της πλατφόρμας. Η δεύτερη και τρίτη βαθμίδα επίσης εκτείνονταν σε όλο το μήκος του δωματίου, αλλά δεν έχει σωθεί το νότιο τμήμα τους που υπέρκειτο του κεραμεικού αγωγού, ο οποίος μετέφερε νερό στην δεξαμενή (Εικ.39). Η τρίτη βαθμίδα συνδέεται με αγωγό παροχέτευσης 0,50 μ άνωθεν του εδάφους της πλατφόρμας. Ο τοιχοβάτης που αποτελούσε το κατώφλι της θύρας εισόδου της Αίθουσας Καθαρμών θα έπρεπε να ήταν πάνω από την 6^η βαθμίδα κατά 0,20 μ. Μεταξύ της Αίθουσας Καθαρμών και της δεξαμενής υπήρχε κανάλι λαξευμένο στο βράχο που περιείχε δύο κεραμεικούς αγωγούς (Εικ.40). Ο βράχος ήταν λαξευμένος εσωτερικά, ώστε διαμέσου της δεξαμενής να γίνεται σύνδεση με το άνοιγμα του ταμειυτήρα Ι (ρεζερβουάρ Ι). Κατά την ελληνιστική περίοδο υπήρχε περίτεχνο σύστημα διανομής και απαγωγής του ύδατος μέσω συστήματος καναλιών, το οποίο όμως δεν λειτούργησε για πολύ (Εικ. 41).

Εικ.41. Σύστημα καναλιών ενδεικτικό των διαδρομών νερού κατά την ελληνιστική περίοδο

Επί του παρόντος υπάρχει ρωγμή στο βράχο που διαπερνά την δεξαμενή προς το άνοιγμα του ταμειυτήρα Ι. Φαίνεται ότι τα φορτία πάνω στο βράχο από την κατασκευή του κτηρίου και τα κανάλια προς διοχέτευση και απαγωγή

του νερού ήταν πολύ μεγάλα, ώστε να προκύψει η ρωγμή, η οποία έθεσε εκτός λειτουργίας την δεξαμενή. Η Αίθουσα Καθαρμών κατά την ανασκαφή βρέθηκε γεμισμένη με πηλό, πέτρες και πεταμένα αναθήματα του 4^{ου} και του 3^{ου} αιώνα και δύο μεγάλα μπλόκ κυβολίθων από πάνω.

β) **Το εσωτερικό της μεγάλης Αίθουσας του Αβάτου** δεν είναι γνωστό δεδομένου ότι η βορειοδυτική γωνία του λόφου απομακρύνθηκε από τις βροχές και η επιφάνεια του βράχου που παρέμεινε δεν φέρει λαξεύματα. Σύμφωνα με τις περιγραφές στην κωμωδία του Αριστοφάνη «Πλούτος» που αναφέρεται στο Ασκληπιείο των Αθηνών οι θεραπευόμενοι περνούσαν την νύχτα μάλλον στο πάτωμα καλυμμένοι με κουβέρτες, πιθανόν να υπήρχαν και αχυροστρώματα, αλλά χωρίς την ύπαρξη κρεβατιών.

γ) **Η βόρεια πτέρυγα** είχε κλιμακοστάσιο που συνέδεε την αυλή βόρεια των εστιατορίων του κοιλώματος της Λέρνας με το Άβατον αλλά και την βόρεια κιονοστοιχία του ιερού Περιβόλου. Κάποια υπολείμματα έχουν παραμείνει.

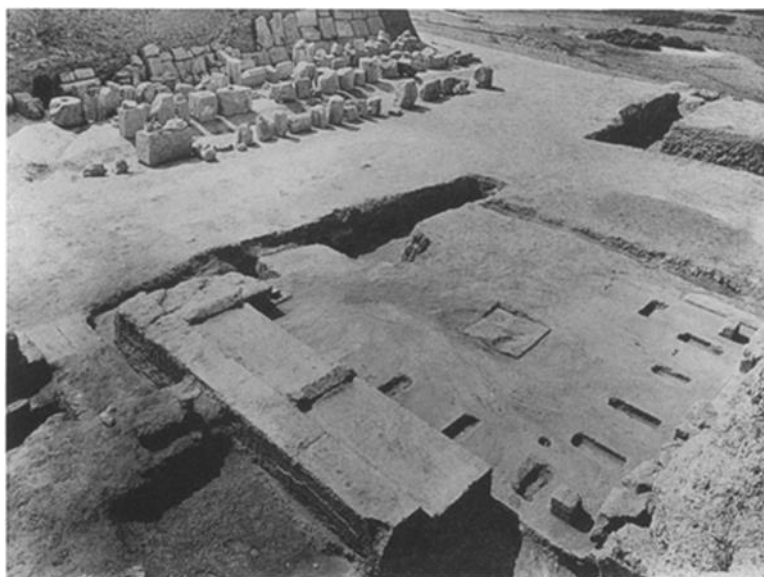
Η χρονολόγηση του Αβάτου έγινε με την βοήθεια θησαυρού που βρέθηκε στο χώμα κοντά στην θεμελίωση της εισόδου του νοτιότερου εστιατορίου με 70 νομίσματα κυρίως κορινθιακά, 57 εκ των οποίων ήταν χρονολογήσιμα (όψιμης κλασικής και ελληνοιστικής περιόδου). Με βάση αυτά τα ευρήματα του θησαυρού καθορίστηκε για την ανέγερση του Αβάτου χρονολογία post quem το 350 π.Χ., πράγμα που συνδέει την κατασκευή του Αβάτου με εκείνη του Περιβόλου και του ναού του Ασκληπιού.

4.2.5. Ευρήματα Λέρνας: Το κοίλωμα της Λέρνας διέθετε αυλή με περιστύλιο και ανοικτή συνεχή κιονοστοιχία. Η αυλή ήταν στρωμένη με πρόβλεψη για την παροχέτευση των υδάτων. Τα θεμέλια του στυλοβάτη διατηρούνται βόρεια και ανατολικά και ικανοποιητικά νότια και δυτικά. Παρέχεται πρόσβαση στις δεξαμενές νερού. Υπήρχε πρόπυλο ιωνικού ρυθμού στην γραμμή του δυτικού τοίχου του Αβάτου. Στην ρωμαϊκή εποχή η αυλή της Λέρνας ήταν ανοιχτή και χρησιμοποιούμενη και καταστράφηκε τον 4^ο μ.Χ. αιώνα. Ο δυτικός τοίχος του κτηρίου του Αβάτου αποτελούσε τον πίσω τοίχο της ανατολικής κιονοστοιχίας της Λέρνας (Εικ 15, τομή ΑΑ). Στο νότιο πέρας της θεμελίωσης του τοίχου δύο τεμάχια αυτού παραμένουν κατά χώραν. Τίποτε δεν έχει σωθεί υπεράνω της θεμελίωσης. Ο μεσότοιχος του κτηρίου κτίστηκε έναντι της δυτικής πλαγιάς του λόφου που είχε κοπεί σε

κάθετο γκρεμό. Ο τοίχος αυτός διακόπτεται προς την ράμπα γιατί θα είχε φράξει το άνοιγμα προς τον ταμειευτήρα Ι που είχε λαξευτεί στην νοτιοδυτική γωνία του λόφου. Ένα άνοιγμα είχε αφεθεί για να δίνει πρόσβαση σε τοιχίο πάνω από το οποίο θα μπορούσε να αντληθεί νερό (Εικ.38).

Οι διαχωριστικοί τοίχοι μεταξύ των εστιατορίων ήταν ελαφράς κατασκευής. Κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο λεηλατήθηκαν πολλά μέρη του εξωτερικού τοίχου του τρίτου εστιατορίου, όπως αυτό συνάγεται από την σύγκριση με τις εικόνες της πρώτης ανασκαφής. Στο πιο νότιο εστιατόριο υπάρχει τοίχος πάνω από το επίπεδο του τοιχοβάτη και μπορούμε να υποθέσουμε ότι έφθανε στο ύψος του πρώτου ορόφου. Πέντε ανακλιντρα κατά μήκος των πλευρών και μέρος έκτου υπήρχαν κατά χώραν. Ορθογώνιες οπές στο πάτωμα υπήρχαν για υποστήριξη τραπεζιών. Στο κέντρο του δωματίου υπήρχε τετράγωνος μαυρισμένος από την φωτιά κυβόλιθος που κατά πάσα πιθανότητα υποστήριζε μαγκάλι (Εικ.42).

Εικ.42. Εστιατόριο στο Άβατον (φωτογραφία 1951)

Εικ.43. Εικόνα υπολειμμάτων εστιατορίου σήμερα

5. ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΛΟΙΠΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

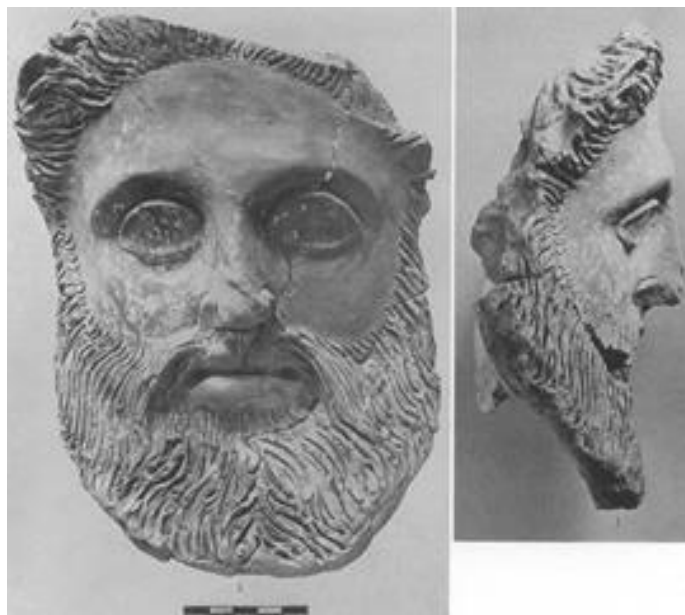
Τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα εντός των αποθετήρων και πηγαδιών του Περιβόλου ήταν τα αφιερώματα-αναπαραστάσεις σε πηλό μελών του ανθρωπίνου σώματος προς θεραπεία από τον θεό. Πρόκειται για ομοιώματα κεφαλής, αυτιών, ματιών, γλώσσας, κορμού, γυναικείων μαστών, χεριών, άνω και κάτω άκρων και ανδρικών γεννητικών οργάνων (Εικ.44). Στο Ασκληπιείο Κορίνθου έχει βρεθεί ο μεγαλύτερος αριθμός αυτού του είδους αφιερωμάτων σε σύγκριση με τα υπόλοιπα θεραπευτικά ιερά. Μας καταδεικνύουν την Κορινθιακή τέχνη της περιόδου τους και είναι πήλινα λόγω απουσίας καλού λίθου στην Κόρινθο. Εκτός των αναπαραστάσεων ανθρωπίνων μελών βρέθηκαν επιπλέον μικρά αγγεία, λάμπες και μικρά ειδώλια όλα κυρίως τελευταίου τετάρτου του 5^{ου} και τελών του 4^{ου} π.Χ. αιώνα. Βρέθηκαν δε κυρίως στο αποχετευτικό κανάλι του Πρώϊμου Τεμένους (Αποθετήρας II) και στο πηγάδι βόρεια του ναού αλλά και στην θεμελίωση του Αβάτου στην βορειοανατολική γωνία της Λέρνας (Αποθετήρας IV) με ταυτόχρονη

τοποθέτηση των ευρημάτων στους δύο αυτούς αποθετήρες, διότι θραύσματα της μάσκας του Διός βρέθηκαν σε αυτούς τους δύο αποθετήρες (Εικ. 45).

Εικ.44. Αφιερώματα που αναπαριστούν ανθρώπινα μέλη προς θεραπείαν από τον θεό

Εικ.45. Μάσκα που αναπαριστά κεφαλή Διός

6. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

6.1. Σκεπτικό

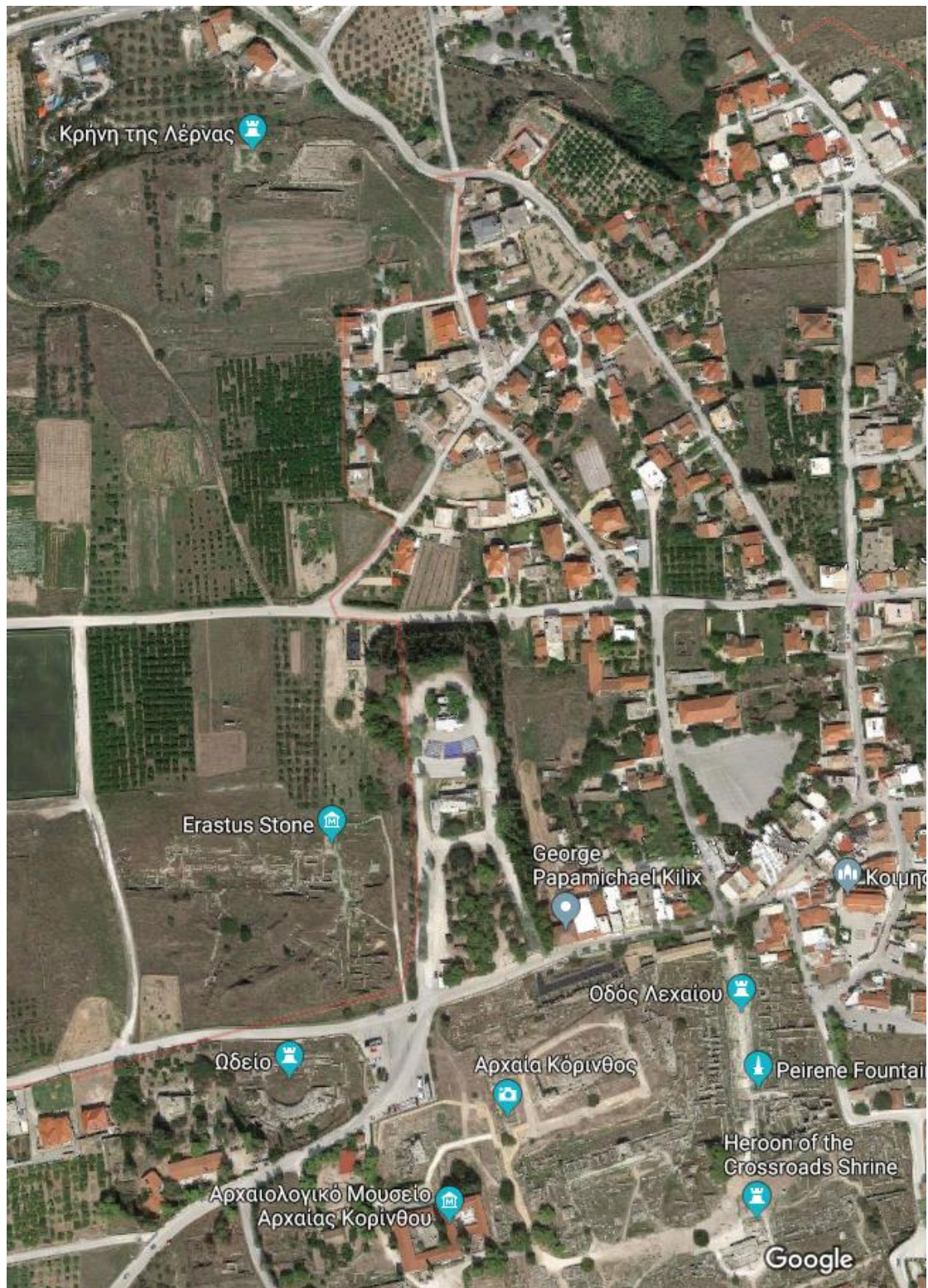
Η πρόταση της ανάδειξης του Ασκληπιείου βασίζεται στην αναβίωση της εμπειρίας του χώρου στην Αρχαιότητα από τον επισκέπτη του Ασκληπιείου, ασθενή ή συνοδό ασθενούς. Η διαδικασία ίασης ήταν μία συγκεκριμένη διαδικασία καθαρμών, θυσιών και εγκοίμησης με προδιαγεγραμμένη πορεία. Ο καθορισμός της πορείας εντός του μνημείου είναι σημαντικός, διότι αφορά την ταυτότητα του μνημείου, τόσο ως προς την στάση στο χώρο όσο και ως προς την κίνηση εντός αυτού. Είναι επίσης σημαντικό να εξηγηθεί η επιλογή της τοποθεσίας και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της και συγκεκριμένα η σχέση της με το κέντρο της πόλης, τα τείχη, τις πηγές του νερού, την βλάστηση της περιοχής και τις θέες που αυτή προσφέρει. Για να βιώσει τον χώρο ο σύγχρονος περιηγητής θα έπρεπε να ακολουθήσει την πορεία ενός ασθενούς ή ενός επισκέπτη στο Ασκληπιείο κατά την Αρχαιότητα, δηλ. να περάσει από την κρήνη, τον βωμό, το κυτίο προσφορών-θησαυρό, να κατευθυνθεί στο ναό, εξερχόμενος του ναού να πάει προς την βόρεια κιονοστοιχία, να εισέλθει στο Άβατον είτε από τη βόρεια είτε από τη νότια είσοδο, να κατέβει τις βαθμίδες που οδηγούσαν στην Αίθουσα Καθαρμών, να επιστρέψει προς την ράμπα, να κατέλθει στο κοίλωμα της Λέρνας, να περιηγηθεί στα εστιατόρια, το περιστύλιο, την αυλή, την πηγή, και τις δεξαμενές.

6.2. Προτάσεις

1. Συνδέουμε το Ασκληπιείο με το Ωδείο και το Αρχαίο Θέατρο της Κορίνθου μέσω αγροτικού δρόμου που θα διασχίζει τα χωράφια (Εικ.46 και 47). Απαιτούνται ως εκ τούτου απαλλοτριώσεις ή δουλείες διόδου. Από το Αρχαίο Θέατρο θα πρέπει να ξεκινάει δεύτερος δρόμος, ο οποίος να προσεγγίζει το Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου. Στην περιοχή του χώρου στάθμευσης των αυτοκινήτων προτείνονται δύο λύσεις, είτε δρόμος προορισμένος για τους επισκέπτες, επισημασμένος και χρωματισμένος, ή πεζογέφυρα υπεράνω του χώρου στάθμευσης. Το σκεπτικό της σύνδεσης του Ασκληπιείου με τα υπόλοιπα κτήρια της Αρχαίας Κορίνθου είναι να βιώσει ο

επισκέπτης/τουρίστας τον τρόπο προσέγγισης και εμπειρίας του χώρου, ώστε να αναδειχθεί η αυθεντικότητα του μνημείου. Η επισήμανση της διαδρομής σύνδεσης θα γίνει με χρώμα (έγχρωμη ασφαλτος) ή χαλικόστρωση για τις χωμάτινες επιφάνειες).

Εικ.46. Χάρτης περιοχής εστιασμένος στα μνημεία της Αρχαίας Κορίνθου
(από Google maps)

Εικ.47. Χάρτης περιοχής εστιασμένος με διαδρομή σύνδεσης Ασκληπιείου με το Αρχαιολογικό Μουσείο Κορίνθου μέσω Αρχαίου Θεάτρου και Ωδείου

2. Εκμεταλλευόμαστε τις ιδιότητες του φυσικού χώρου του Ασκληπιείου, α) το επίπεδο του Ιερού Περιβόλου β) την μορφή της κοιλότητας της Λέρνης και γ) τις θέες που προσφέρει το Ασκληπιείο προς τον Κορινθιακό κόλπο, τον Ακροκόρινθο και το ευρύτερο φυσικό περιβάλλον.

3. Η αναστήλωση θα πρέπει να προχωρήσει μόνο στο βαθμό κατά τον οποίο θα αξιοποιηθεί οικοδομικό υλικό που υπάρχει στο χώρο. Καλόν θα είναι να αποφευχθούν εκτεταμένες συμπληρώσεις ή ανακατασκευές. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε επιτρέπουν ανακατασκευή ενός μικρού δωρικού πρόστυλου τετράστυλου ναού 8,32X14,93μ σε υψηλή βάση (ευθυντηρία+2 βαθμίδες+στυλοβάτης), όμως τα διαθέσιμα μέλη του ελληνιστικού ναού είναι ελάχιστα (διάζωμα επιστυλίου με 2 μετόπες και 2 τριγλύφους, μία παραστάς από νότιο τοίχο του σηκού, ένας σπόνδυλος δωρικού κίονα, αποσπασματικό κιονόκρανο και τμήμα οροφής). Προς τούτο θα ήταν περισσότερο δόκιμη η αποκατάσταση μέρους μόνον του ναού. Η ολοκληρωμένη εικόνα του μνημείου όπως θα ήταν στην αρχαιότητα θα μπορούσε να αποδοθεί με εφαρμογές ψηφιακής τεχνολογίας, φωτορρεαλιστικών εικόνων και ολογραμμάτων με υπογειοποίηση όλων των απαραίτητων καλωδίων (Εικ. 13, 14, 15).

4. Θα δημιουργηθεί περίπτερο έξω από τον αρχαιολογικό χώρο στην περιοχή πάνω από την ράμπα, που να προβάλλει την ολοκληρωμένη εικόνα του μνημείου (με preview του πλήρους αρχαιολογικού χώρου και φωτορρεαλιστικά). Εκεί θα γίνεται η εξυπηρέτηση των επισκεπτών: το εκδοτήριο εισιτηρίων-φυλάκιο, (αν και προτείνεται κοινό εισιτήριο και κοινός οδηγός με τον αρχαιολογικό χώρο της Κορίνθου), τουαλέτες και χώρος αναμονής και συγκέντρωσης για τον κύριο αρχαιολογικό χώρο. Δεν προτείνονται νέες κατασκευές μέσα στη Φύση, συνιστάται να παραμείνει στην αυθεντική του μορφή το Ασκληπιείο με το φυσικό περιβάλλον. Ο αρχαιολογικός χώρος θα πρέπει να μείνει καθαρός χωρίς επιπλέον χρήσεις.

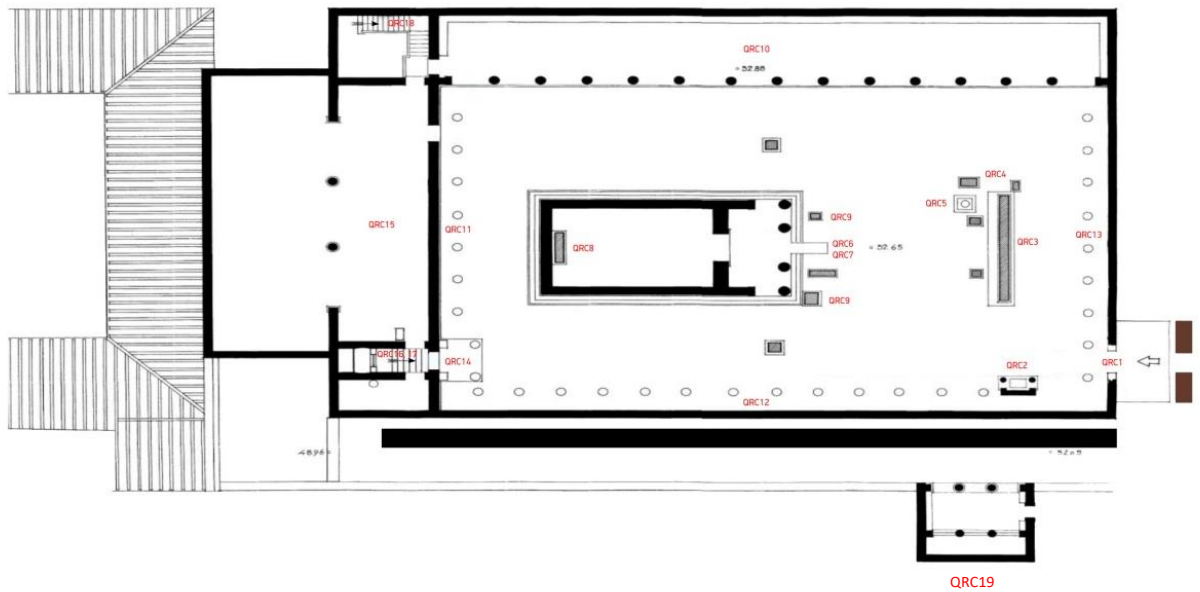
5. Η πληροφόρηση των επισκεπτών θα γίνεται μέσω πινακίδων στα σημαντικά σημεία της περιήγησης αλλά και μέσω κωδίκων QR, δηλ. barcodes με μεγάλη χωρητικότητα αποθήκευσης και ταχύτατη αναγνωσιμότητα οι οποίοι διαθέτουν πιο εξειδικευμένη πληροφορία αλλά και σύνδεση με σχετική ιστοσελίδα. Η σάρωση ενός κώδικα QR, γίνεται με την βοήθεια ενός έξυπνου κινητού (Εικ. 49 και 50). Απαιτείται μία εφαρμογή η οποία μετατρέπει την κάμερα του κινητού σε σαρωτή κώδικα QR. Μετά σάρωση του κώδικα QR ο

χρήστης πλοηγείται αυτόματα στην ιστοσελίδα (υπερσύνδεση με φυσικό κόσμο ή hardlink).

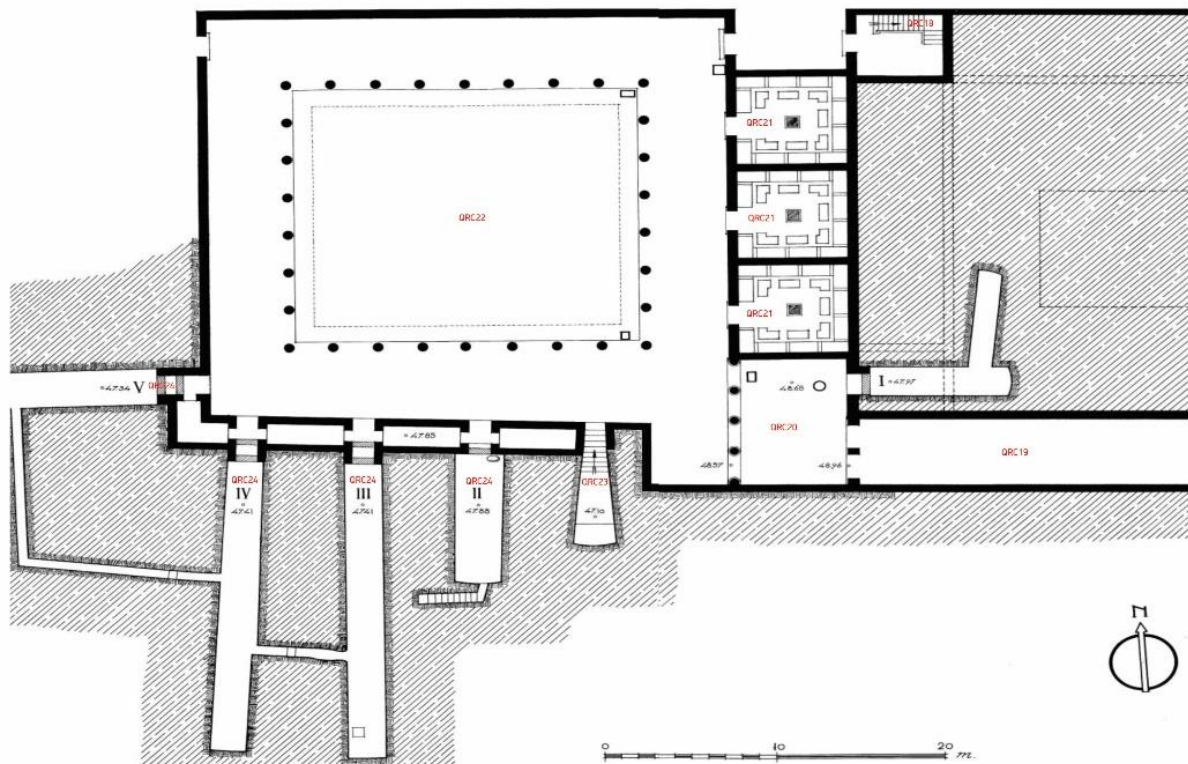
Εικ.48: Τύποι κωδίκων QR

Εικ.49: Κάτοψη του Ιερού Περιβόλου με κώδικες QR στα σημεία ενδιαφέροντος

Εικ.50: Κάτοψη του Κέντρου Αναψυχής της Λέρνας με κώδικες QR στα σημεία ενδιαφέροντος

6. Προτείνονται δύο τύπου διαδρομές, οι οποίες θα επισημαίνονται με διαφανές χρώμα, ώστε να υπάρχει διαφάνεια ως προς τι υπάρχει από κάτω.

A) **Η μεγάλης κλίμακας διαδρομή** από την Αρχαία Αγορά της Κορίνθου προς το Ασκληπιείο δια μέσου του Αρχαίου Θεάτρου και του Ωδείου. Αυτό σε σημερινούς όρους θα απαιτούσε απαλλοτριώσεις ή δουλείες διέλευσης (Εικ.47).

B) **Η μικροδιαδρομή εντός του μνημείου**. Προτείνουμε τρεις επιμέρους μικροδιαδρομές, μία που αφορά τους ασθενείς, μια δεύτερη που αφορά τους ιερείς-προσωπικό του Ασκληπιείου και μία τρίτη που αφορά τους συνοδούς των ασθενών. Ο επισκέπτης/ τουρίστας μπορεί να ακολουθήσει και τις τρεις διαδρομές με την ανάλογη πληροφόρηση. Εναλλακτικά προτείνεται η ενσωμάτωση των τριών μικροδιαδρομών σε μία **-ενοποιημένη διαδρομή-** εντός του Ιερού Περιβόλου. Συνιστάται επέκταση της πλοήγησης του Google τόσο στην μεγάλης κλίμακας διαδρομή όσο και για την μικροδιαδρομή π.χ. «Φτάσατε στο Ασκληπιείο, μπαίνετε από την ΝΑ είσοδο στο ιερό». Αναφορικά με την ξενάγηση στον Ιερό Περίβολο προτείνεται μία ενοποιημένη διαδρομή εντός του Ιερού Περιβόλου ή εναλλακτικά τρεις μικροδιαδρομές με έμφαση σε συγκεκριμένα σημεία ενδιαφέροντος. Διάρκεια ενοποιημένης διαδρομής θα μπορούσε να είναι 1ώρα και 30 λεπτά, ενώ διάρκεια κάθε μικροδιαδρομής 30 λεπτά. Υπάρχει και το ενδεχόμενο να συνδυαστεί η μεγάλη διαδρομή εντός του Περιβόλου με κάποια μικροδιαδρομή.

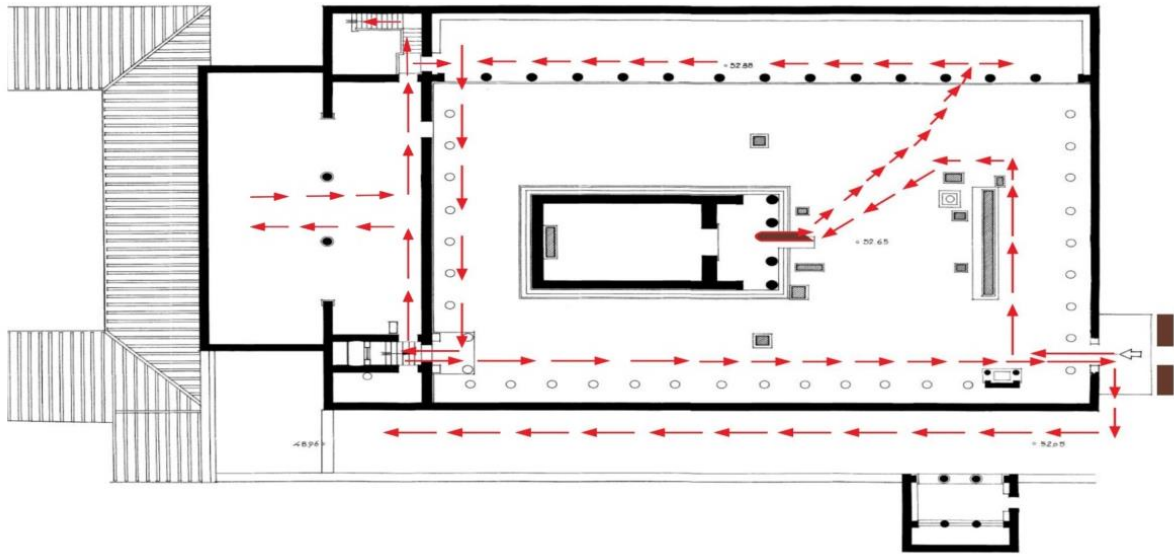
Η ενοποιημένη διαδρομή εντός του Ιερού Περιβόλου δεν θα διέφερε από μία συμβατική ξενάγηση με στάσεις σε όλα τα σημεία ενδιαφέροντος, ήτοι την υδρολεκάνη, τον βωμό, το κυτίο προσφορών, τον ναό ελληνιστικών χρόνων και το Πρώιμο Τέμενος, την Αίθουσα Καθαρμών, το Άβατον ή Εγκοιμητήριο, τα υπολείμματα κιονοστοιχιών.

Στις **μικροδιαδρομές** ο επισκέπτης/τουρίστας καλείται να βιώσει την εμπειρία του ασθενή που προσέρχεται για θεραπεία στο Ασκληπιείο, ή του ιερέα που ζει και χειρίζεται αυτούς τους ασθενείς σε καθημερινή βάση, ή τέλος του συνοδού ασθενούς που καλείται να περάσει την ώρα του στον χώρο του

Περιβόλου. Αποσπάσματα από τον Πλούτο του Αριστοφάνους ή τους Ιερούς Λόγους του Αίλιου Αριστείδη θα μπορούσαν να ακουστούν με την βοήθεια των κωδίκων QR στον χώρο του Αβάτου.

1) *Μικροδιαδρομή 1: Πορεία ασθενών εντός του Ιερού Περιβόλου (Εικ. 51).* Ο επισκέπτης/τουρίστας εισέρχεται στον Ιερό Περίβολο νοτιοανατολικά, όπου υπάρχουν σημείες της αρχαίας εισόδου- προπύλου QRC 1, κάνει στάση στην υδρολεκάνη QRC 2 (Εικ. 49), όπου γινόταν η νίψη, στάση στο χάραγμα του βωμού QRC 3, όπου ετελείτο η απαραίτητη θυσία, προσπερνά βάση αγάλματος QRC 4 και μετέπειτα κάνει στάση στο κυτίο προσφορών-θησαυρό QRC 5, όπου ο θεραπευόμενος έδινε την οικονομική προσφορά του στον θεό (Εικ. 24). Ακολουθεί η στάση στον ναό των ελληνιστικών χρόνων QRC 7, με επεξήγηση των ιστορικών δεδομένων και των αρχαιολογικών καταλοίπων (Εικ.25, 26). Από την Βόρεια Κιονοστοιχία QRC 10 ο επισκέπτης/τουρίστας ακολουθεί την πορεία του ασθενούς προς την Αίθουσα Καθαρμών, αφού προσπεράσει μικρή αυλή προ του Αβάτου QRC 14 (Εικ. 33, 40), πλησιάζει την κλίμακα της Αίθουσας Καθαρμών για την τελετουργία της κάθαρσης QRC 16 και 17 και ακολούθως περνά στο Άβατον QRC 15 (Εικ. 33, 34), ενώ τέλος απομακρύνεται από τον Περίβολο μέσω Νότιας Κιονοστοιχίας QRC 12 (Εικ. 34) προς την ράμπα, προσπερνά την κρήνη QRC 19 (Εικ. 37) και δια του Ιωνικού Προπύλου QRC 20 φθάνει στην Λέρνα (Εικ. 15).

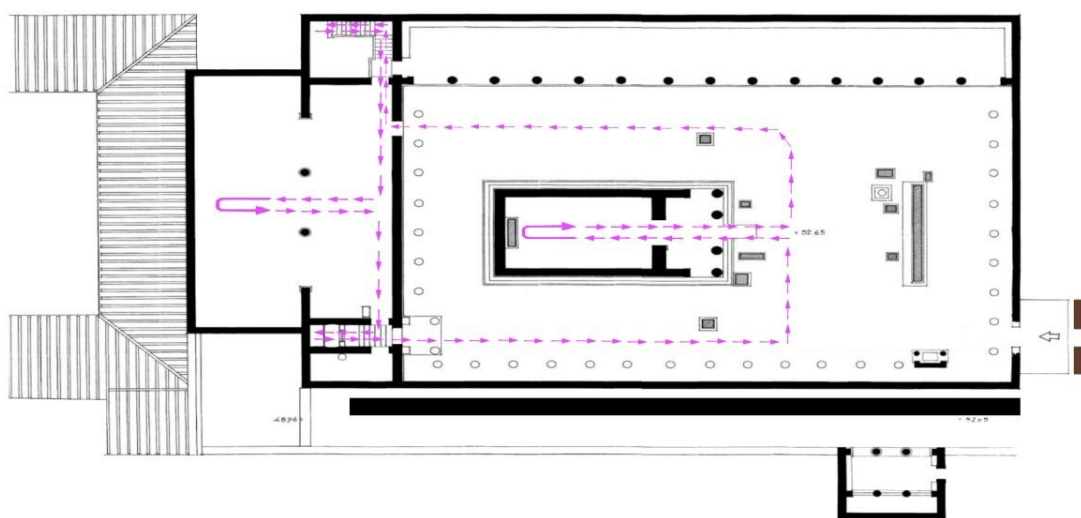
Εικ.51.Μικροδιαδρομή 1: Πορεία ασθενών εντός του ιερού περιβόλου

2) Μικροδιαδρομή 2: Πορεία ιερέων εντός του Ιερού Περιβόλου (Εικ. 52)

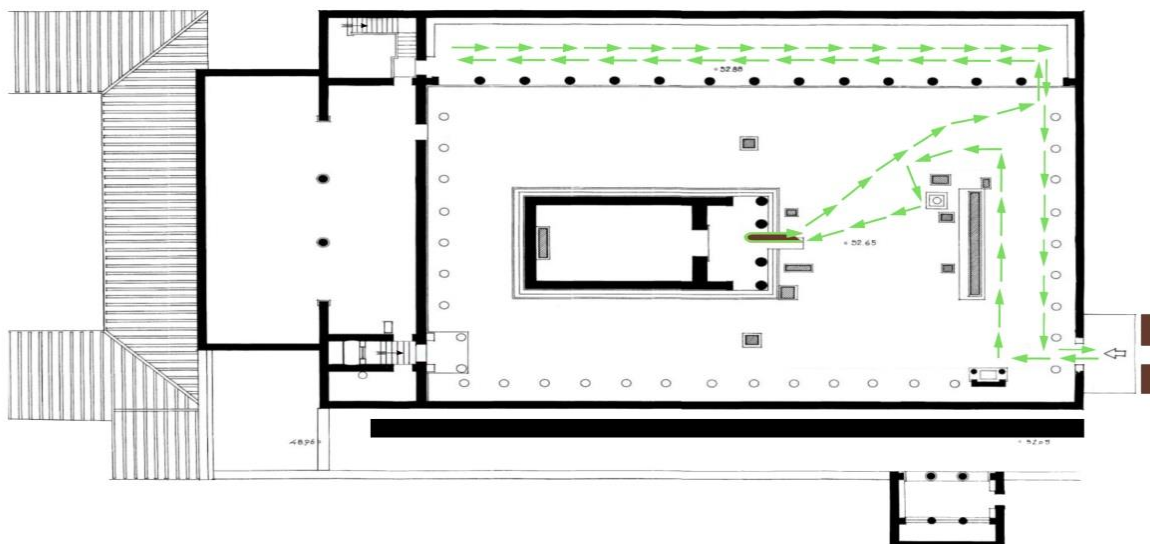
Η είσοδος στον Ιερό Περίβολο γίνεται από βορειοδυτικά, όπου διεπλέκετο το τείχος της πόλης με κτήρια του Περιβόλου και της Λέρνης και υπήρχε κλιμακοστάσιο QRC 18. Ο επισκέπτης/τουρίστας μιμούμενος τους ιερείς κατευθύνεται προς το Άβατον-Εγκοιμητήριο QRC 15, επισκέπτεται την Αίθουσα Καθαρμών QRC 16, 17 (Εικ. 33, 34), ενώ εξέρχεται δια της Νότιας Κιονοστοιχίας QRC 12 (Εικ. 34). Κατόπιν κατευθύνεται προς τον ελληνιστικό ναό QRC 7, τον κατ' εξοχήν χώρο των ιερέων. Ο επισκέπτης/τουρίστας εισέρχεται στο χώρο του ελληνιστικού ναού, QRC 6 (τμήμα θεμελίωσης για την ράμπα του ναού), QRC 8 (βάση για 2 αγάλματα πιθανόν του Ασκληπιού και της Υγείας) (Εικ. 25, 26), με αναπαράσταση του ναού σε πινακίδες ή φωτορρεαλιστικά (Εικ. 13, 14, 15). Ο επισκέπτης/τουρίστας αξιολογεί τα υπολείμματα από το Πρώιμο Τέμενος και από τον Οίκο (Εικ. 8, 9,10) και έχει την ευκαιρία να δει τα ευρήματα του ορθογώνιου λαξεύματος και των λοιπών πηγαδιών περίξ του ναού QRC 25 (Εικ. 11,12, 45). Επιστρέφει στον χώρο βορειοδυτικά, όπου πιθανολογείται ότι υπήρχε δώμα των ιερέων δίπλα στο κλιμακοστάσιο, που συνέδεε τον Περίβολο με το κοίλωμα της Λέρνης.

Εικ.52. Μικροδιαδρομή 2: Πορεία ιερέων εντός του Ιερού Περιβόλου

3) *Μικροδιαδρομή 3: Πορεία συνοδών εντός του Ιερού Περιβόλου (Εικ. 53).* Ο επισκέπτης/τουρίστας εισέρχεται στον Ιερό Περίβολο από το πρότυπο QRC 1 στα νοτιοανατολικά, μιμείται την πράξη νίψης στην υδρολεκάνη QRC 2, θυσίας στον βωμό QRC 3 και ρίψης οβολού στο κυτίο προσφορών QRC 5 (Εικ. 24). Συνεχίζει την πορεία προς τον ελληνιστικό ναό QRC 7 (Εικ. 25, 26) και επιστρέφει στην Βόρεια Κιονοστοιχία QRC 10, όπου επισκοπεί εικόνες των πολλαπλών πήλινων αφιερωμάτων QRC 26 (Εικ. 44).

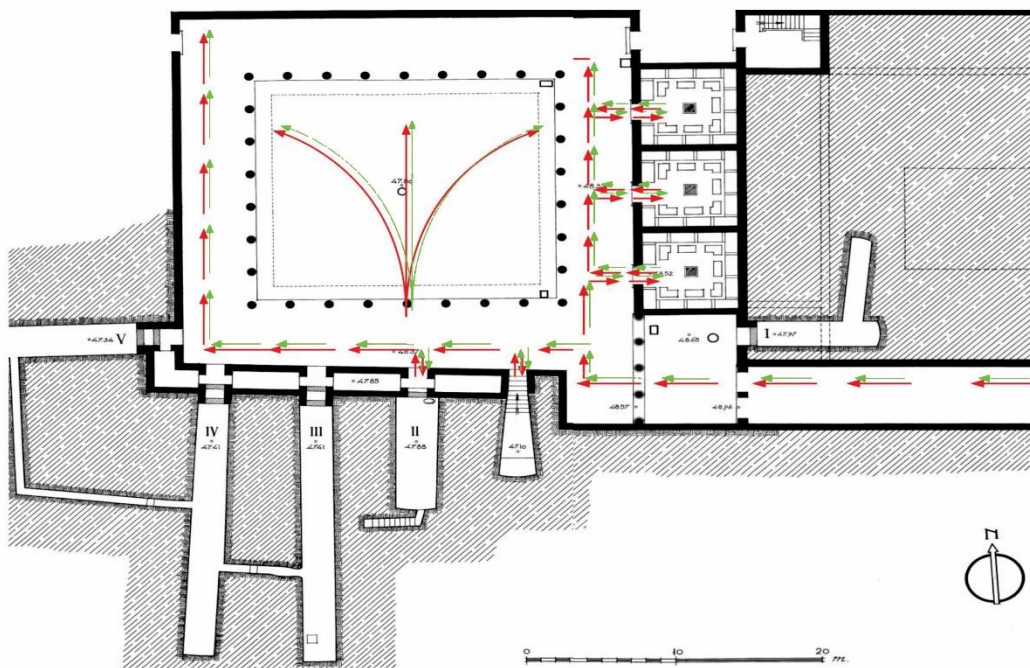
Εικ.53. *Μικροδιαδρομή 3: Πορεία συνοδών ασθενών*

4) Μικροδιαδρομή 4: Κοινή πορεία όλων στο Κέντρο Αναψυχής της Λέρνας (Εικ. 54)

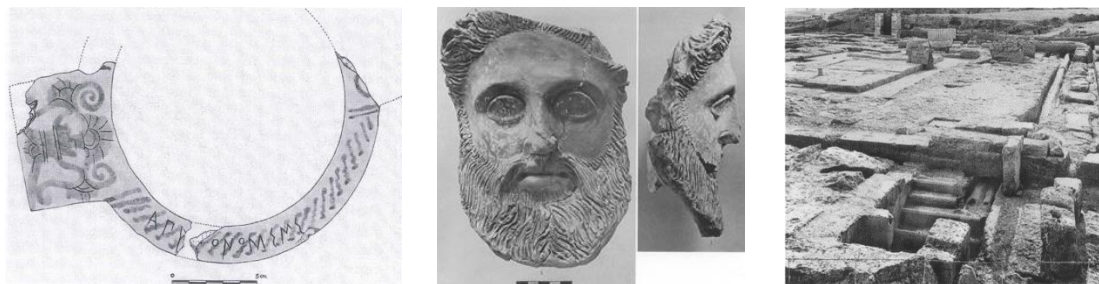
Ο επισκέπτης/τουρίστας καταφθάνει ως ασθενής ή συνοδός ασθενούς μέσω της ράμπας QRC 17 στο κοίλωμα της Λέρνας, αφού διέλθει το Ιωνικό Πρόπυλο QRC 20 (Εικ. 6). Περιεργάζεται την αυλή που διέθετε περιστύλιο και ανοιχτή συνεχή κιονοστοιχία, η οποία ήταν στρωμένη για παροχέτευση των υδάτων QRC 22 (Εικ. 15) και επισκοπεί τα θεμέλια στυλοβάτη (Εικ. 16) που διατηρούνται βόρεια και ανατολικά και ικανοποιητικά νότια και δυτικά. Επισκέπτεται τα εστιατόρια QRC 21 (Εικ. 42, 43) και τον οικίσκο της Λέρνας QRC 23 (Εικ. 17, 18, 20). Επισκοπεί τέλος τα υπολείμματα των λοιπών δεξαμενών II, III, IV, V QRC 24 και θαυμάζει το σχέδιο των διαδρομών νερού μέσω περίτεχνου συστήματος καναλιών που υπήρχε μόνο κατά την ελληνοιστική περίοδο QRC 27 (Εικ. 41).

Εικ.54. Μικροδιαδρομή 4: Κοινή πορεία όλων στο Κέντρο Αναψυχής της Λέρνας

Στις απεικονίσεις κάθε εποχής επιλέγουμε και ένα σύμβολο εποχής και συγκεκριμένα: Για την αρχαϊκή εποχή επιλέγουμε το θραύσμα κρατήρα με την επιγραφή Απέλ(λ)ονος εμε (Εικ.55), για την κλασική την κεφαλή Διός (Εικ.56) και για την ελληνιστική εποχή την κλίμακα που οδηγεί στην Αίθουσα Καθαρμών (Εικ.57).

Εικ.55, 56 και 57. Σύμβολα εποχών

Τέλος για τις διαδρομές εντός του μνημείου προτείνουμε τα παρακάτω:

1. Περισχοίηση δηλ. επισήμανση με σχοινί του ορίου της διαδρομής.
2. Επισήμανση της διαδρομής με χαλίκι και τοποθέτηση όρθιου μαρμάρου για εγκιβωτισμό του χαλικιού. Με διαφανές χρώμα θα επισημαίνονται οι επιμέρους μικροδιαδρομές.
3. Ορθοστάτες ανά 1 μέτρο της εκάστοτε διαδρομής και επεξηγηματικές πινακίδες κατά τόπους στις χωρικές ενότητες (πηγές, Άβατον, εστιατόρια, στοά με αναθήματα κ.λ.π.)
4. Κώδικες QR, ώστε με την κατάλληλη εφαρμογή του έξυπνου κινητού ο καθένας επισκέπτης να μπορεί να κατεβάσει πληροφορία γενικού αλλά και εξειδικευμένου ενδιαφέροντος και να πλοηγείται αυτόματα σε σχετική ιστοσελίδα.

6.3. Υπόμνημα για QR CODES

QRC 1: Πρόπυλο

QRC 2: Υδρολεκάνη

QRC 3: Βωμός

QRC 4: Βάση αγάλματος

QRC 5: Κυτίο προσφορών-θησαυρός

QRC 6: Μπλοκ θεμελίωσης για την ράμπα του ναού

QRC 7: Ελληνιστικός ναός

QRC 8: Βάση για 2 αγάλματα (πιθανόν Ασκληπιού και Υγείας)

QRC 9: Βάσεις αγαλμάτων

QRC 10: Βόρεια Κιονοστοιχία

QRC 11: Δυτική Κιονοστοιχία

QRC 12: Νότια Κιονοστοιχία

QRC 13: Ανατολική Κιονοστοιχία

QRC 14: Μικρή αυλή προ του Αβάτου με 2 κίονες

QRC 15: Άβατον

QRC 16: Κλίμακα προς Αίθουσα Καθαρμών

QRC 17: Κλίμακα προς Αίθουσα Καθαρμών συν.

QRC 18: Κλιμακοστάσιο ιερέων

QRC 19: Ράμπα προς Λέρνα, Κρήνη πάνω από την ράμπα

QRC 20: Ιωνικό Πρόπυλο προς Λέρνα

QRC 21: Εστιατόρια

QRC 22: Περιστύλιο Λέρνας

QRC 23: Κρήνη Λέρνας

QRC 24: Δεξαμενές I, II, III, IV, V

QRC 25: Ευρήματα από ορθογώνιο λάξευμα και πηγάδια του Ιερού Περιβόλου

QRC 26: Πήλινα αφιερώματα που παριστούν ανθρώπινα μέλη προς θεραπείαν

QRC 27: Σύστημα καναλιών ενδεικτικό των διαδρομών νερού ελληνιστικής περιόδου

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γιατρομανωλάκης Γ. *Αίλιος Αριστείδης Ιεροί Λόγοι*, εκδ. Άγρα 2012.
- Καββαδίας Π., ΠΑΕ 1905, 48-51.
- Καλαντζής Γ. - Λασκαράτος Ι. 2003: «Τα Ασκληπιεία ως Νοσηλευτήρια»,
Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής 20, 67-75.
- Λασκαράτος Ι. Γ. 2012: *Ιστορία της Ιατρικής*, Αθήνα Λαμπρινουδάκης Β. 2014:
Θεουργική Ιατρική στο *Ίασις, Υγεία, Νόσος, Θεραπεία από τον Όμηρο
στον Γαληνό*, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Υπουργείο Πολιτισμού και
Αθλητισμού, Αθήνα.
- Ορλάνδος Α. Κ. Αρχ. Δελτίο 1923 σελ. 27-29
- Σκλάβου Ε, Τζουβαδάκης Ι. 2012: «Θεραπευτικό περιβάλλον και
στοιχειοθετημένος σχεδιασμός* Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της
Ελλάδας» Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής:29(2):154-161
- Σταμπολίδης Ν. 2014: Πρόλογος στο *Ίασις, Υγεία, Νόσος, Θεραπεία από τον
Όμηρο στον Γαληνό* Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης-Υπουργείο Πολιτισμού
και Αθλητισμού, Αθήνα.
- Σταυρόπουλος Σ.Γ. 2000: *Τα Ασκληπιεία της Πελοποννήσου*, Αθήνα.
- Χριστοπούλου - Αλετρά, Ε. 2002: *Εισαγωγή στην Ιπποκρατική Ιατρική Ειδικά
θέματα*, Θεσσαλονίκη.
- Χριστοπούλου-Αλετρά Ε., Τόγια Α., Βαρλάμη Χ. 2010: «Το «έξυπνο»
Ασκληπιείο Μία ολιστική θεραπευτική προσέγγιση», Αρχαία Ελληνικής
Ιατρικής, 27(2):259-263

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Altertümer von Pergamon VIII, 2, no. 264
- Boulangier A. 1923: *Aelius Aristide*, Paris.
- Chadwick J. and Ventris M. 1973: *Documents in Mycenaean Greek*.
Documents in Mycenaean Greek (Book, 1973) Cambridge.
- De Waele F.J. AJA XXXIV, 1930, p.435
- Deubner L, 1899: *De Incubatione*, Giessen.
- Edelstein E. - Edelstein L. 1945: *Asclepius. Collection and Interpretation of
the Testimonies*, Baltimore.

- Edelstein E. - Edelstein L. 1996: *Asclepius: Collection and Interpretation of the Testimonies*, I—II, Baltimore.
- Ess Askew H. 1941: *The Area under the Roman Period, Architecture, Volume I ii in Corinth, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts.*
- Gill D. 1991: *Greek Cult Tables*, New York.
- Herzog R. -Schazman P. 1932: *Kos I, Asklepieion*, Berlin.
- Jouanna J. 1992: *Hippocrate*, Paris.
- Jouanna J. 2011: "Sante, maladie et medecine dans le monde grec", *ThesCRA VI*, 21 7-241.
- Judeich W. 1931: *Topographie von Athen 2nd ed.*, Munich.
- Kirk G.S.-Raven J.E. 1957: *The Presocratic Philosophers. A critical History with a selection of texts*, Cambridge
- Lambrinoudakis V. 2002: "Conservation and Research: New Evidence on a long-living Cult. The Sanctuary of Apollo Maleatas and Asklepios at Epidaurous", στο M. Stamatopoulou - M. Yeroulanou (επιμ.), *Excavating Classical Culture. Recent Archaeological Discoveries in Greece*, Oxford, 213-224.,
- Marketos SG, Poulakou-Rebelakou E. 1995: "Traditional medicine in ancient Greece (co-existence of Asclepian art and Hippocratic medicine)" *Przegl Lek*, 52:612-614
- Nutton V. 2004: *Ancient Medicine*, London.
- Parke H.W. 1967: *The oracles of Zeus: Dodona, Olympia, Ammon*, Cambridge.
- Roebuck C. 1951: Preface, *The Asklepieion and Lerna Volume XIV*, in *Corinth, Results of Excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, Princeton, New Jersey.
- Pauly's Real-Encyclopaedie der klassischen Altertumswissenschaft, neue Bearbeitung 1894: επιμέλεια George Wissowa και άλλων, Stuttgart.
- Walton A. 2007: *Ασκληπιός. Η λατρεία του Έλληνα θεού της Ιατρικής*, Αθήνα (ελλ. Μτφρ)
- Welter G. 1941: *Troizen und Kalaureia*, Berlin.

ΠΗΓΕΣ

Aelius Aristides Ιεροί Λόγοι

Αριστοφάνους Πλούτος

Cor Ins 1040 plate 65-4

Cor. Ins.1035 και 1134, plate 65-3,

Cor. Ins. 1039; Plate 11-6

Marcus Aurelius, In Semet Ipsum V, 8

Oratio, XLIX, 28

Philostratus Vita Apoll., 1,9

Pliny H.N.XX, 264

Plutarch Quaestiones Romanae, 94

Παυσανίας II, 4.5